υπό δημοσίευση στη "Νέα Εστία" (γραφή: Ιούν.06)

ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ

Η παρουσίαση του «άλλου εαυτού» στο αυτοβιογραφικό αφήγημα. Παράλλαξη και αποσιώπηση στο *Αμάρτημα της μητρός μου* του Γ. Βιζυηνού

στη Σοφία, για τις κουβέντες μας στην Padova
μα και στις Δήμητρα, Μαίρη της «Ενισχυτικής»

Αντικείμενο της εργασίας μου είναι η διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στην οπτική του ενήλικα-αφηγητή και στην οπτική του παιδιού-πρωταγωνιστή στο λεγόμενο «αυτοβιογραφικό αφήγημα», στο αφήγημα δηλαδή σε πρώτο πρόσωπο όπου ο αφηγητής εξιστορεί γεγονότα του δικού του παρελθόντος, και πιο συγκεκριμένα της παιδικής (ή εφηβικής) του ηλικίας.

Θεωρώ πως η ενασχόληση με το αντικείμενο αυτό μπορεί να αποδειχθεί χρήσιμη για να κατανοήσουμε ακριβέστερα το είδος των προβλημάτων που έχει να αντιμετωπίσει ένας *ενήλικας* συγγραφέας καλούμενος να κερδίσει ένα αφηγηματικό στοίχημα που δεν είναι διόλου εύκολο: να διεισδύσει *με παιδική ματιά* στον κόσμο, και δη στον εσωτερικό κόσμο, του παιδιού και να μιλήσει *με τον τρόπο ενός παιδιού* (δεν εννοώ, φυσικά, να παλιμπαιδίσει, αλλά να μιλήσει στο ψυχο-γνωστικό ιδίωμα που συγκροτεί τον Λόγο της παιδικής εμπειρίας).

Όπως εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς, τα προβλήματα για τα οποία μιλώ δεν αφορούν αποκλειστικά την παιδική-εφηβική λογοτεχνία αλλά ενδιαφέρουν ευρύτερα όσους ασχολούνται με την αφηγηματολογία, μια που αγγίζουν δύο θεμελιώδη στοιχεία του αφηγηματικού συστήματος εν γένει· την *εστίαση* και τη *φωνή*. Στην περίπτωση της πρωτοπρόσωπης αφήγησης, και δη του αναδρομικού αφηγήματος που εδώ μας απασχολεί, τα προβλήματα που σχετίζονται με την εστίαση και τη φωνή τίθενται με ιδιαίτερη ένταση, γεγονός που καθιστά τον συγκεκριμένο τύπο αφηγήματος υποδειγματικό για να τα αναλύσουμε εις βάθος – θέλω να πω: στη *ρίζα* τους.[1]

Πριν περάσω στην εξέταση των προβλημάτων αυτών, θεωρώ αναγκαία μια προκαταρκτική διευκρίνιση αναφορικά με τους όρους. Στην εγχώρια αφηγηματολογία έχουν γενικά επικρατήσει οι όροι «πρωτοπρόσωπη [ομοδιηγητική ή αυτοδιηγητική] αφήγηση» και «αυτοβιογραφικό [αναδρομικό] αφήγημα», οι οποίοι ωστόσο χρησιμοποιούνται συχνά κατά τρόπο καταχρηστικό ή, εν πάση περιπτώσει, ασαφή. Για να αποφύγουμε, λοιπόν, τις γνωστές παρανοήσεις, κρίνω σκόπιμη την αυτονόητη διευκρίνιση ότι «αυτοβιογραφικό» *δεν* σημαίνει ότι «αυτοβιογραφείται» ο ίδιος ο *συγγραφέας* (εν προκειμένω ο Βιζυηνός),[2] αλλά ότι

---

[1] Γόνιμα ερεθίσματα για τον προβληματισμό που αναπτύσσεται στη συνέχεια μού πρόσφεραν, βασικά, οι ακόλουθες δύο μελέτες (και το θεωρητικό τους υπόβαθρο, εννοείται): ΓΕΩΡΓΙΑ ΦΑΡΙΝΟΥ-ΜΑΛΑΜΑΤΑΡΗ, *Αφηγηματικές τεχνικές στον Παπαδιαμάντη 1887-1910*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα [2]2001 (α΄ έκδ. 1987), και ιδίως MASSIMO PERI, *Δοκίμια Αφηγηματολογίας*, επιμ. Σ. Ν. Φιλιππίδης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1994 (συναγωγή διαφόρων μελετημάτων του συγγραφέα, στην οποία αξιοποιούνται συνδυαστικά ποικίλες αφηγηματολογικές προσεγγίσεις· η πλήρης καταγραφή τους γίνεται στις σσ. 19-20). Οι μελέτες αυτές στο εξής θα αναφέρονται αντιστοίχως με τις συντομογραφίες: Φαρίνου-Μαλαματάρη, *Αφηγηματικές τεχνικές* και Peri, *Δοκίμια*. Υπενθυμίζω ότι το θεωρητικό υπόβαθρο των μελετών αυτών θεμελιώνεται κατά βάση στα αφηγηματολογικά συστήματα του G. GENETTE (ο οποίος συμβάλλει στην αφηγηματολογική συζήτηση εισάγοντας την *προκείμενη* έννοια της «απόστασης» και συμπεραίνει, ορθά, τον αναγκαίο διαχωρισμό αφηγητή – προσώπου ως προς τις διακριτές κατηγορίες της εστίασης [«ποιος βλέπει;»] και της φωνής [«ποιος μιλάει;»], βλ. *Figures III,* εκδ. Seuil, Παρίσι 1972 και *Nouveau discours du récit*, εκδ. Seuil, Παρίσι 1983 – αμφότερα υπό έκδοση στα ελληνικά από τις εκδόσεις Πατάκη), του M. BAXTIN [Bakhtin] (ο οποίος εισάγει στην αφηγηματολογική συζήτηση την έννοια της «διαλογικότητας» και, συνακόλουθα, της «διαπλοκής» των λόγων αφηγητή – προσώπου, βλ. *Problemy poetiki Dostoevskogo*, 1963· ελλ. έκδ.: *Ζητήματα της ποιητικής του Ντοστογιέφσκι*, μτφρ. Αλεξάνδρα Ιωαννίδου, επιμ. Βαγγέλης Χατζηβασιλείου, επίμετρο Δημήτρης Τζιόβας, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2000) και της D. COHN (η οποία διαλέγεται κριτικά με το σύστημα του Genette, θέτοντας στην αφηγηματολογική συζήτηση το ερώτημα της αναπαράστασης της ψυχικής εμπειρίας και των ενδιάθετων σκέψεων του αφηγηματικού προσώπου, βλ. *Transparent Minds: Narrative Modes for Presenting Consiousness in Fiction*, Princeton U.P., New Jersey 1978· ελλ. έκδ.: *Διαφανή πρόσωπα. Αφηγηματικοί τρόποι για την παρουσίαση της συνείδησης στη μυθοπλασία*, μτφρ.-επιμ. Δήμητρα Μπεχλικούδη, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2001).

[2] Αν και ορισμένες αναλογίες ή και ομοιότητες με πρόσωπα και πράγματα του οικογενειακού του περιβάλλοντος μας παρωθούν σε μια τέτοια ταύτιση· βλ. τα στοιχεία της βιογραφίας του που παρατίθενται στον πίνακα «Ο Γ.

επιλέγει μία μορφή αφήγησης, η οποία έχει *ως αντικείμενό της* το ίδιο το «εγώ» που αφηγείται –είναι δηλαδή **«αυτοαναφορική»**–, και ως τέτοια συνιστά ένα ιδιαίτερο είδος, την **«αφήγηση του εγώ»** (για την οποία ετοιμάζω αυτοτελή μελέτη). Η «αφήγηση του εγώ» έχει τον δικό της κώδικα, τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, που την διαφοροποιούν από την «τριτοπρόσωπη»/«ετεροδιηγητική» αφήγηση γεγονότων και λέξεων (ή σκέψεων) που αφορούν έναν «άλλο» – ένα τρίτο πρόσωπο, ακριβώς. Προκρίνω τον όρο «αυτοαναφορική» για να την περιγράψω,[3] αφενός μεν γιατί ο παραδοσιακός όρος «πρωτοπρόσωπη» είναι ασαφής· συγχέει δύο πράγματα διαφορετικά: το «ποιος αφηγείται;» (που είναι πάντα ένα «εγώ») με το «περί τίνος αφηγείται;» (που μπορεί να είναι *είτε* το ίδιο «εγώ» *είτε* ένα τρίτο πρόσωπο), αφετέρου δε γιατί αδυνατώ να αποφασίσω, με βάση τα ασαφή κριτήρια του Genette, αν η «αφήγηση του εγώ», όπως παρουσιάζεται λόγου χάρη στο έργο του Βιζυηνού, που εδώ με ενδιαφέρει, είναι «ομοδιηγητική» ή «αυτοδιηγητική», μια που ο κεντρικός ήρωας *ταυτίζεται* ως ύπαρξη –ως «υποκείμενο»– με τον αφηγητή, ο τελευταίος όμως καταγράφει τα βιώματά του με «αντικειμενικό» μάτι, σαν να ήταν ένας *παρατηρητής* του εαυτού του, ένας αυτόπτης μάρτυρας των βιωματικών εμπειριών που περιγράφει.[4]

Οι ιδιαίτερες αφηγηματολογικές δυσκολίες που παρουσιάζει ο συγκεκριμένος τύπος αφηγήματος που είθισται να αποκαλείται «πρωτοπρόσωπο ή αυτοβιογραφικό αφήγημα» είναι, νομίζω, σε όλους μας αντιληπτές: καταρχήν, το εγώ-που-αφηγείται και το εγώ-που-δρα στο «αυτοβιογραφικό» [αυτοαναφορικό] αφήγημα συμπίπτουν· αφηγητής και πρωταγωνιστής/ήρωας της ιστορίας είναι ένα και το αυτό πρόσωπο. Πρώτο πρόβλημα, λοιπόν: πώς θα τους ξεχωρίσουμε; Το μόνο ασφαλές κριτήριο που διαθέτουμε στην περίπτωση αυτή είναι ο **χρόνος**· ακριβέστερα, η *απόσταση* που δημιουργεί η διαφορετική χρονική βαθμίδα στην οποία αναφέρονται («ανήκουν») το εγώ-της-αφήγησης και το εγώ-της-δράσης (περιττό να σημειώσω ότι η απόσταση αυτή δεν είναι απλώς «χρονική»· είναι κατά βάση και κατά κύριο λόγο *οντολογική*).[5] Πράγματι, στην παραδοσιακή αυτοαναφορική αφήγηση, αυτήν που καλλιεργείται στο πλαίσιο της ρεαλιστικής πεζογραφίας του 19ου αιώνα, ο χρόνος της ιστορίας, που είναι ο «φυσικός» [χωρο]χρόνος του εγώ-που-δρα, βρίσκεται πάντα στο *παρελθόν* (απώτερο ή εγγύτερο δεν έχει σημασία· συνήθως, πάντως, είναι μακρινό) σε σχέση με τον *ενεστώτα* της αφήγησης, δηλαδή με το «παρόν» του εγώ-που-αφηγείται. Πρόκειται για μια σύμβαση που τηρείται απαρέγκλιτα, εξ ου και το επίθετο που συνοδεύει εν γένει τον γραμματολογικό προσδιορισμό της: «πρωτοπρόσωπη [= ομοδιηγητική ή αυτοδιηγητική] *αναδρομική* αφήγηση» – «αυτοβιογραφικό *αναδρομικό* αφήγημα».[6]

Μ. Βιζυηνός και η εποχή του» στη συγκεντρωτική έκδοση: Γ. Μ. Βιζυηνός *Νεοελληνικά Διηγήματα*, επιμ. Παν. Μουλλάς, Εστία («Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη», ΔΠ 38), Αθήνα [2]1994, α΄ έκδ. 1980 [στο εξής: έκδ. Μουλλά]· πβ. και «Εισαγωγή» του επιμελητή, σ. πε΄, αλλά και την επιφύλαξη που εκφράζει σωστά (αν και όχι με την απαραίτητη συνέπεια, αν κρίνουμε απ' ό,τι ακολουθεί) στη σ. ϑδ΄: «Δεν νομίζω ότι οι ανάγκες που καλύπτονται εδώ είναι κυρίως αυτοβιογραφικές».

[3] Μολονότι είμαι αναγκασμένη, στην παρούσα εργασία, να τον χρησιμοποιώ εναλλακτικά προς τους όρους «πρωτοπρόσωπη» και «αυτοβιογραφική» που έχουν καθιερωθεί, για να έχουμε μια βάση συνεννόησης.

[4] Θα έλεγα μάλιστα πως η διαπίστωση έχει επαγωγική ισχύ, μια που εν γένει στα διηγήματα του Βιζυηνού τα οποία ανήκουν *εξ αντικειμένου* στην «αφήγηση του εγώ», οι βασικοί πρωταγωνιστές της ιστορίας είναι, πάγια, και [αναδρομικοί] αφηγητές του εαυτού τους. Για τους όρους «αυτοδιηγητική[/ομοδιηγητική] αφήγηση», «ομοδιηγητικοί αφηγητές "πρώτου" – "δεύτερου" βαθμού» και το θολό νόημά τους βλ. ενδεικτικά λ. «αφηγητής» στο *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων* που επιμελήθηκαν οι φιλόλογοι Ιωάννης και Νικήτας Παρίσης, για λογαριασμό των εκδόσεων Πατάκη με ανάθεση από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, προκειμένου αυτό να χρησιμοποιηθεί ως διδακτικό-σχολικό βοήθημα (έκδ. ΟΕΔΒ, Αθήνα 1999). Η περίπτωση είναι ενδεικτική διότι μέσω αυτού του εγχειριδίου μυούνται στην αφηγηματολογία οι φιλόλογοι και οι μαθητές στην ελληνική εκπαίδευση.

[5] Την παραγνωρισμένη γενικά από τους αφηγηματολόγους σημασία της «χρονικής διαφοράς» για να κατανοήσουμε την *ειδοποιό* «διφυΐα της αυτοδιηγητικής αφήγησης» επισημαίνει η Φαρίνου-Μαλαματάρη, *Αφηγηματικές τεχνικές*, σ. 245.

[6] Η σύμβαση αυτή, ως γνωστόν, αίρεται με τον Μοντερνισμό, όπου τα όρια μεταξύ των χρονικών βαθμίδων [βιωματικού] παρελθόντος – [αφηγηματικού] παρόντος γίνονται πορώδη σε βαθμό που να καθίστανται δυσδιάκριτα, και εν τέλει να "συγχέονται", να συγχωνεύονται στον ενιαίο χρόνο της «ροής της συνείδησης»· πρόχειρο προδρομικό παράδειγμα: οι *Δύσκολες Νύχτες* της Μέλπως Αξιώτη.

Κατά δεύτερον, το εγώ-που-αφηγείται επιχειρεί να ανασυνθέσει-αναπαραστήσει γεγονότα της εμπειρίας του γυρίζοντας πίσω στον χρόνο, στο δικό του παρελθόν· επιχειρεί, εν ολίγοις, να «ανα-βιώσει» τον εαυτό του κάνοντας μια «αναδρομή». Δεύτερο πρόβλημα, λοιπόν: πώς μπορεί να επιτευχθεί μέσω της αναδρομής αυτή η αναβίωση κατά τρόπο που να διασώζεται *και* η υποκειμενικότητα της παρελθούσας υπαρξιακής εμπειρίας *και* η υποκειμενικότητα της τωρινής υπαρξιακής κατάστασης του αφηγητή–πρωταγωνιστή; Με άλλα λόγια: πώς μπορεί ο αφηγητής να αναπαραστήσει τον αλλοτινό εαυτό του έτσι ώστε, αφενός μεν να μην αλλοιώσει την αυθεντικότητα της εμπειρίας του *τότε που ήταν παιδί*, αφετέρου δε χωρίς να απεκδυθεί την εν τω μεταξύ διευρυμένη αυτοσυνειδησία του, η οποία τον ορίζει ως υποκείμενο στο παρόν της αφήγησης (αυτό δηλαδή που *τώρα είναι*);

Τρίτο πρόβλημα (συναφές με το προηγούμενο): το «εγώ» που αφηγείται και ταυτόχρονα πρωταγωνιστεί βλέπει άραγε τα πράγματα με τον ίδιο τρόπο; Η οπτική, η αντίληψη, η ερμηνεία της πραγματικότητας συμπίπτουν, ή μήπως καθορίζονται –και διαφοροποιούνται– από τη *χρονική σκοπιά* («τότε» και «τώρα»); Κι αν συμβαίνει το δεύτερο, πώς μπορεί το εγώ-της-αφήγησης να «περιοριστεί», να *ελέγξει* δηλαδή την ύστερη γνώση του (παντογνωσία του) ώστε να διασώσει την περιορισμένη-υποκειμενική ματιά με την οποία έβλεπε τα πράγματα ως παιδί;

Μια πρόχειρη απάντηση θα ήταν: «με εσωτερική εστίαση» (και «ελεύθερο πλάγιο λόγο»). Μόνο που στην περίπτωση της *πρωτοπρόσωπης* [αυτοαναφορικής] αφήγησης, η έκφραση «εσωτερική εστίαση» ηχεί ως οξύμωρο, δεδομένου ότι αφηγητής και πρόσωπο συμπίπτουν, είναι το ίδιο «εγώ», άρα η εστίαση *εξ ορισμού* είναι εσωτερική. Θα μπορούσε ίσως, στην αυτοαναφορική αφήγηση, η εσωτερική εστίαση να εκληφθεί με τη «στενή» και την «ευρεία» έννοια, όπως φαίνεται να προτείνει ο Genette,[7] όπου «στενή» σημαίνει περιορισμένη (και τέτοια πράγματι είναι η οπτική γωνία ενός *ανήλικου* ήρωα) και «ευρεία» σημαίνει διευρυμένη, εμπλουτισμένη από τη μεταγενέστερη εμπειρία και γνώση του *ώριμου* αφηγητή. Σε ό,τι αφορά τα προβλήματα της φωνής, η έννοια του «ελεύθερου πλάγιου λόγου» [ΕΠΛ] είναι λειτουργική κυρίως στην *τριτοπρόσωπη* αφήγηση, εφόσον σ' αυτή τη μορφή αφήγησης εξαρχής διακρίνεται το «εγώ» του αφηγητή από το «εγώ» του προσώπου (είναι δύο διαφορετικά πρόσωπα), επομένως χάρη στον δείκτη του γραμματικού προσώπου μπορούμε να ξεχωρίσουμε –και άρα να μετρήσουμε τη διαπλοκή– του λόγου του προσώπου με τον λόγο του αφηγητή. Αλλά στην πρωτοπρόσωπη/αυτοαναφορική αφήγηση, ο δείκτης του γραμματικού προσώπου «εξουδετερώνεται», και επομένως είναι απείρως «πιο δύσκολο να αναγνωρίσουμε τον ΕΠΛ».[8] Αν θέλουμε να κυριολεκτούμε, στην περίπτωση της αυτοαναφορικής αφήγησης μπορούμε να μιλήσουμε μόνο για «ευθύ λόγο», *αφηγημένο* (εάν επικρατεί η φωνή του «εγώ»-που-αφηγείται) ή *ανεξάρτητο*/*ελεύθερο*/*αυτόνομο* (εάν επικρατεί η φωνή του «εγώ»-που-δρα).[9] Η διάκριση της «επικρατούσας φωνής», που δεν είναι διόλου εύκολη –μια που ουσιαστικά ακούμε ένα και το αυτό «εγώ»–, κατά τη γνώμη μου μπορεί να γίνει με γνώμονα, και πάλι, τη σκοπιά (εννοώ: τη *χρονική* σκοπιά) και, συνακόλουθα, την «αξιολογική θέση» απέναντι στην πραγματικότητα που υιοθετεί η φωνή που ακούμε. Δεδομένου ότι το εγώ-πρωταγωνιστής και το εγώ-αφηγητής

[7] Βλ. G. Genette, *Figures III*, ό.π., σ. 210· για μια εφαρμογή στον *Μύρη* του Καβάφη, βλ. Peri, *Δοκίμια*, σ. 131.
[8] Peri, *Δοκίμια*, σ. 48.
[9] Η έννοια του όρου «ευθύς λόγος», όπως τον χρησιμοποιώ εδώ, στο πλαίσιο της αυτοαναφορικής αφήγησης, είναι βέβαια δίσημη: αναφέρεται και στον «φωνούμενο» (τον εξωτερικευμένο δηλαδή) και στον «ενδιάθετο» λόγο (τον εσωτερικό μονόλογο δηλαδή) του πρωταγωνιστή-αφηγητή· στην πρώτη περίπτωση "ακούμε" τις λέξεις του, στη δεύτερη "ακούμε" τις σκέψεις του. Με τον όρο «επικρατούσα φωνή» αναφέρομαι στον βαθμό «διαμεσολάβησης» της φωνής του εγώ-που-αφηγείται, ή καλύτερα στον βαθμό «επικάλυψης» της φωνής του εγώ-της-δράσης από τη φωνή του εγώ-της-αφήγησης (και, σε ένα δεύτερο επίπεδο όπως θα φανεί στην πορεία της ανάλυσης, στον βαθμό επικάλυψης της φωνής του ασυνειδήτου από τη φωνή του συνειδητού). Έχω επίγνωση ότι αυτές οι σχηματικές όσο και στοιχειώδεις παρατηρήσεις δεν επαρκούν για να καλύψουν το σύνθετο πρόβλημα της αναπαράστασης του λόγου στην «αφήγηση του εγώ». Αν μη τι άλλο, δίνουν μια ιδέα των δυσκολιών που έχει να αντιμετωπίσει κανείς προσπαθώντας να περιγράψει την *αυτο*αναφορική αφήγηση με όρους προσαρμοσμένους εξαρχής στο σύστημα της τριτοπρόσωπης/*ετερο*διηγητικής αφήγησης.

απέχουν στον χρόνο, είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι ο τρόπος που βλέπουν τα πράγματα έχει –κατά τι τουλάχιστον– αλλάξει.[10]

*

Για να δείξω στην πράξη πόσο σύνθετο –και δύσβατο (αν ισχύει η μεταφορική σύναψη της ανάγνωσης με το ταξίδι)[11]– γίνεται το τοπίο του κειμένου όταν υπακούει σε τέτοιου είδους αφηγηματικές προδιαγραφές, διάλεξα ως παράδειγμα ένα διήγημα του Γεώργιου Βιζυηνού. Η επιλογή μου υπαγορεύτηκε από δύο βασικούς λόγους.

Ο πρώτος λόγος είναι η εμβληματική θέση και καθοριστική συμβολή του Βιζυηνού στην εξέλιξη της νεότερης πεζογραφίας μας. Όχι μόνο γιατί ο δημιουργός αυτός συγκαταλέγεται ανάμεσα στους πρώτους ρεαλιστές πεζογράφους μας (και είναι γνωστή η καταλυτική επίδραση του Ρεαλισμού στον τρόπο που γράφουμε και αντιλαμβανόμαστε ώς *σήμερα* ένα αφήγημα),[12] αλλά κυρίως διότι –όπως έχει επισημανθεί–[13] είναι ουσιαστικά ο πρώτος που ασχολείται με το πρόβλημα της εσωτερικής εστίασης στον πιο προβληματικό τύπο αφηγήματος, που είναι το πρωτοπρόσωπο αναδρομικό (αυτοαναφορικό). Δηλαδή είναι ο πρώτος που ανοίγει τον πιο δύσκολο δρόμο.

Ο δεύτερος λόγος είναι ότι το κείμενο που διάλεξα όχι μόνο διδάσκεται στο σχολείο (και επομένως ο σχολιασμός του έχει ίσως μια χρησιμότητα για τις άμεσες διδακτικές ανάγκες μας),[14] αλλά επιπροσθέτως είναι ένα παιδικό αφήγημα –για την ακρίβεια: ένα αφήγημα που απευθύνεται *και* σε παιδιά *και* σε μεγάλους–, στο οποίο η παιδική εμπειρία συνδέεται όχι με μια παραδείσια κατάσταση αθωότητας και μακάριας ασυνειδησίας (όπως γενικά συμβαίνει σε αφηγήματα αναδρομικού τύπου, λόγου χάρη στο όμορο αφήγημα του Παπαδιαμάντη *Όνειρο στο κύμα*, που περιλαμβάνεται στο ίδιο εγχειρίδιο: σσ. 161-178),[15] αλλά με μια εξαιρετικά επώδυνη κατάσταση, ένα ψυχολογικό τραύμα – πράγμα που θέτει εξαρχής ένα φλέγον ερώτημα: πώς μπορεί η συνείδηση του ενήλικα αφηγητή να αναπαραστήσει

---

[10] Η διαφορετική αυτή στάση ως προς την εκτίμηση της πραγματικότητας φωτίζεται εναργέστερα όταν αντιπαραβάλλεται η μυθική-θυμική-ανορθολογική αντίληψη του παιδιού με τη ρεαλιστική-ψύχραιμη-ορθολογική αντίληψη του ενήλικα, όπως θα δούμε πιο κάτω στην ανάλυση του κειμένου.

[11] Την επισημαίνει ο M. Peri στο βιβλίο του *Malato d'amore* (1996), ελλ. έκδ.: *Του πόθου αρρωστημένος. Ιατρική και ποίηση στον «Ερωτόκριτο»*, μτφρ. Αφροδίτη Αθανασοπούλου, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο 1999, σ. 6, σημ. 15.

[12] Ως γνωστόν, οι ρεαλιστές συγγραφείς πρότειναν νέες, πιο σύνθετες –δηλαδή πιο σύμφωνες με τη *φύση* των πραγμάτων– απαντήσεις σε καίρια ζητήματα της αφηγηματικής σύμβασης, προκαλώντας στην κυριολεξία μια επανάσταση που άλλαξε άρδην και οριστικά το σύστημα του αφηγείσθαι, όπως το γνωρίζαμε μέχρι τότε (μέσα 19ου αιώνα). Οι βασικές τομές αυτής της επανάστασης ήταν, επιγραμματικά, η *χειραφέτηση* των αφηγηματικών προσώπων από την παντογνωσία του αφηγητή [και την αυθεντία του συγγραφέα]· η *εσωτερική εστίαση* (η πρόσληψη της πραγματικότητας, εσωτερικής και εξωτερικής, από την οπτική γωνία του προσώπου, δηλαδή από ορισμένη και περιορισμένη σκοπιά)· τέλος, ο *ελεύθερος πλάγιος λόγος* (η αφηγηματική αναπαράσταση του λόγου –και της σκέψης– του προσώπου κατά τρόπο που να διαφυλάσσεται η υποκειμενικότητα της διαφεύγουσας και υπόρρητης ατομικής-ψυχικής εμπειρίας του). Με τον τρόπο αυτό, ο Ρεαλισμός υποκατέστησε την τυπική σύμβαση του παραδοσιακού «μονοφωνικού» αφηγήματος με «παντογνώστη» αφηγητή από τη συνθήκη του «πολυφωνικού» ή «διαλογικού» αφηγήματος με «εσωτερική εστίαση», ανοίγοντας τον δρόμο στο μοντέρνο ψυχολογικό μυθιστόρημα.

[13] Peri, *Δοκίμια*, σ. 11 – πβ. και σ. 44.

[14] Βλ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία* Γ΄ Ενιαίου Λυκείου – Θεωρητική Κατεύθυνση, ΟΕΔΒ, Αθήνα, δ΄ έκδοση: 2002, σσ. 125-153. Στην παρούσα εργασία τα παραθέματα αντιγράφονται από το κείμενο της φιλολογικής έκδοσης Μουλλά (*ό.π.*, σσ. 3-27), αλλά για τη διευκόλυνση και των εκπαιδευτικών, όλες οι παραπομπές θα είναι διττές με αναγραφή του συμβόλου *έκδ.* [για την έκδοση του Μουλλά] και του συμβόλου *εγχ.* [για το σχολικό εγχειρίδιο] και τον αντίστοιχο αριθμό σελίδας ή σελίδων.

[15] Μια διεξοδική ανάλυση του αφηγήματος αυτού, μαζί με τα υπόλοιπα «αυτοβιογραφικά» διηγήματα αναδρομικού τύπου του συγγραφέα, προσφέρει η Φαρίνου-Μαλαματάρη στο βιβλίο της *Αφηγηματικές τεχνικές*, σσ. 243-290 (το συγκεκριμένο αφήγημα αναλύεται στις σσ. 265-274). Σημειώνω το πόρισμα της μελετήτριας ως προς τον τρόπο παρουσίασης της παιδικής ηλικίας στο παπαδιαμαντικό *Όνειρο*: «Η συναισθηματική σχέση μεταξύ νέου ανθρώπου και φύσης σ' έναν ενιαίο κόσμο που αγνοεί τη χρονική φθορά, συνδηλώνει την αλλοτινή χωρίς όρια ελευθερία, την κυριαρχικότητα και την ανένδεια ακόμη και για την ανθρώπινη γνώση. Η παιδική ηλικία παρουσιάζεται ως σύμβολο της ευτυχίας και η συνάφεια ανθρώπου-φύσης ως σύμβολο της προπτωτικής κατάστασης του ανθρώπου» (*ό.π.*, σ. 269).

αυτό το τραύμα τη στιγμή που επισυμβαίνει στην παιδική ψυχή αποφεύγοντας τον αυτο-λογοκριτικό έλεγχο του συνειδητού (που συνδέεται με την ενηλικίωση);

Πράγματι, στο *Αμάρτημα της μητρός μου* –αυτό είναι το κείμενο που διάλεξα να σχολιάσω– μπορούμε να πούμε, κάνοντας μια μεταφορά από τον χώρο του αστυνομικού ρεπορτάζ,[16] ότι γινόμαστε **μάρτυρες** της **αναπαράστασης**, αφηγηματικής βέβαια, ενός ψυχολογικού τραύματος· για την ακρίβεια, ενός ***διττού* τραύματος**: από τη μια, έχουμε *το τραύμα της μάνας*, η οποία μετά από μια ολονυχτία γαμήλιου γλεντιού, αποκαμωμένη και νυσταγμένη, καταπλακώνει ακούσια τη νεογέννητη κόρη της, την Αννιώ, ενώ την θηλάζει – *αυτό*, σε ένα πρώτο επίπεδο ανάγνωσης, είναι το «αμάρτημα» που αποκρυπτογραφεί το αίνιγμα του τίτλου. Συνοψίζω το σχετικό επεισόδιο από την αφήγηση της μάνας (*έκδ.* 21-23 / *εγχ.* 147-150):

> […] Το πρωί τους στεφανώσαμε, και το βράδυ ήταν οι καλεσμένοι στο σπίτι τους· και επαίζαν τα βιολιά, και έτρωγεν ο κόσμος μέσα στην αυλή, κι εγύρνα η κανάτα με το κρασί από χέρι σε χέρι. Και έκαμεν ο πατέρας σου κέφι, σαν διασκεδαστικός που ήταν ο μακαρίτης, και μ' έρριψε το μανδύλι του, να σηκωθώ να χορέψουμε. […] Κ' εχορέψαμε λοιπόν· κ' εχόρεψαν και οι άλλοι καταπόδι μας. Μα εμείς εχορέψαμε και καλλίτερα και πολύτερα. […]
>
> Σαν εξεχορέψαμε κ' εκείνο το χορό, επήραμε τη στράτα. […]
>
> – Κουράσθης, βλέπω, γυναίκα!
>
> – Ναι, Μιχαλιό. Κουράσθηκα. […]
>
> Έτσι ήρθαμε στο σπίτι. Εγώ εφάσκιωσα κ' εβύζαξα το παιδί, κ' εκείνος έστρωσε. […] Σε λίγο επλαγιάσαμε και μεις. Εκεί, μέσα στον ύπνο μου, μ' εφάνηκε πως έκλαψε το παιδί. Το καϋμένο!, είπα, δεν έφαγε σήμερα χορταστικά. Και ακούμβησα στην κούνια του να το βυζάξω. Μα ήμουν πολύ κουρασμένη και δεν μπορούσα να κρατηθώ. Το έβγαλα λοιπόν, και το έβαλα κοντά μου, μέσ' το στρώμα, και του έδωσα τη ρόγα στο στόμα του. Εκεί με ξαναπήρεν ο ύπνος.
>
> Δεν ηξεύρω πόσην ώρα ήθελεν ώς το πουρνό. Μα σαν έννοιωσα να χαράζη – ας το βάλω, είπα, το παιδί στον τόπο του.
>
> Μα κει που πήγα να το σηκώσω, τι να διω! Το παιδί δεν εσάλευε!
>
> Εξύπνησα τον πατέρα σου· το ξεφασκιώσαμε, το ζεστάναμε, του ετρίψαμε το μυτούδι του, τίποτε! – Ήταν απεθαμένο! […]

Από την άλλη, έχουμε *το τραύμα του μικρού ήρωα, του Γιωργή*, ο οποίος ακούει «απαρατήρητος» τη μάνα του, στην έσχατη απελπισία της, να παρακαλεί τον Θεό να πάρει όποιο από τα αγόρια της επιθυμεί για να σωθεί η δεύτερη μικρή της κόρη που χαροπαλεύει (*έκδ.* 9-10 / *εγχ.* 133-134). Παραθέτω το βασικό απόσπασμα:

> Μίαν ημέραν την επλησίασα απαρατήρητος, ενώ έκλαιε γονυπετής προ της εικόνος του Σωτήρος.
>
> – Πάρε μου όποιο θέλεις, έλεγε, και άφησέ μου το κορίτσι. Το βλέπω πως είναι για να γένη. Ενθυμήθηκες την αμαρτίαν μου και εβάλθηκες να μου πάρης το παιδί, για να με τιμωρήσης. Ευχαριστώ σε, Κύριε!
>
> Μετά τινας στιγμάς βαθείας σιγής, καθ' ην τα δάκρυά της ηκούοντο στάζοντα επί των πλακών ανεστέναξεν εκ βάθους καρδίας, εδίστασεν ολίγον, και έπειτα επρόσθεσεν·
>
> – Σου έφερα δύο παιδιά μου στα πόδια σου… χάρισέ μου το κορίτσι! […]

Αυτή η ακατονόμαστη μητρική επιθυμία –που γίνεται ακόμη πιο τρομερή καθώς εκφέρεται υπό τύπον προσευχής– με άλλα λόγια: η *εθελούσια* από τη μάνα προσφορά του ανήλικου αγοριού ως «ανθρωποθυσία» στον Θεό ή, αν το δούμε σε ένα βαθύτερο επίπεδο ψυχολογικής ανάλυσης, ως «εξιλαστήριο θύμα» για το παλιό της αμάρτημα που θα «αναστήσει» –κυριολεκτικά και μεταφορικά– την Αννιώ (μια που η δεύτερη κόρη έχει πάρει, επίτηδες, το ίδιο όνομα με

[16] Τον συσχετισμό της διηγηματογραφίας του Βιζυηνού με το «"αστυνομικό" πρότυπο του Edgar Allan Poe» προτείνει ο Μουλλάς στην εισαγωγή του στον τόμο των *Διηγημάτων* (ό.π., σ. πς΄).

την πρώτη: Αννιώ), ισοδυναμεί για τον ανήλικο Γιωργή με ένα σοκ βίαιου απογαλακτισμού, του βιαιότερου που θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί, καθώς εισάγει στην ψυχή του παιδιού όχι απλώς την υποψία αλλά τη βεβαιότητα ότι η μάνα του δεν τον αγαπά, αφού επιθυμεί τον αφανισμό του: «Ω! είπον, η μητέρα μου δεν με αγαπά και δεν με θέλει!» (*έκδ.* 10 / *εγχ.* 134)· *αυτό*, σε ένα δεύτερο επίπεδο ανάγνωσης-αποκρυπτογράφησης, θα μπορούσε να είναι το *άλλο* νόημα του «αμαρτήματος» στον αινιγματικό τίτλο του διηγήματος. Εν ολίγοις, και υπό αυτούς τους όρους, *το αμάρτημα της μητρός μου* μπορεί να διαβαστεί και να ερμηνευθεί αμφίσημα, με διπλό κλειδί: όχι μόνο αναφορικά με την [αναίτια] πράξη της καταπλάκωσης ενός παιδιού αλλά και σε σχέση με την [επίβουλη] σκέψη-πρόθεση-επιθυμία της θυσίας ενός ακόμη παιδιού για την εξιλέωση του πρώτου.

Η αφήγηση, ή καλύτερα η «αναβίωση» του τραύματος, και στις δύο περιπτώσεις, γίνεται *με εσωτερική εστίαση*: τη σκηνή της εκκλησίας, και την εφαπτόμενη σε αυτήν σκηνή του «τελετουργικού» θανάτου της [δεύτερης] Αννιώς στο σπίτι,[17] σκηνές κρίσιμες γιατί σ' αυτές επισυμβαίνει ο ψυχικός κλονισμός του Γιωργή, τις παρακολουθούμε μέσα από τα μάτια του παιδιού· την ιστορία του θανάτου της πρώτης Αννιώς, που συνιστά το πρωτογενές «αμάρτημα» της μητέρας, δηλαδή την απαρχή του δικού της ψυχικού δράματος, μας την αφηγείται η ίδια η μάνα σε μια εγκιβωτισμένη αφήγηση, αυτονομημένη από την κύρια αφήγηση, που έχει εμφανή εξομολογητικό χαρακτήρα και δίνεται, φυσικά, από την οπτική γωνία της μάνας.

Το ενδιαφέρον είναι πως, μολονότι τα δύο αυτά τραυματικά γεγονότα στο επίπεδο της **ιστορίας** είναι αλληλένδετα μεταξύ τους, και στον *χρόνο* (λαμβάνουν χώρα και τα δυο στο παρελθόν και δεν απέχουν μεταξύ τους παρά λίγα χρόνια), κυρίως δε ως προς την *αιτιώδη τους συνάφεια* (μια που το ένα αποτελεί την απώτερη αιτία του άλλου), στο επίπεδο της **αφήγησης** απομακρύνονται το ένα από το άλλο, τόσο στον *χώρο* (στις σελίδες του κειμένου) όσο και στον *αφηγηματικό χρόνο* (αποκαλύπτονται σε διαφορετικές στιγμές της αφηγηματικής ροής), έτσι που η μεταξύ τους σχέση να καταντάει δυσδιάκριτη, αγνώριστη, **παραλλαγμένη**. Ουσιαστικά, η αφηγηματική διευθέτηση των δύο αυτών βαρυσήμαντων γεγονότων ακολουθεί μία διάταξη «συμπληρωματικής», θα λέγαμε, «κατανομής», που χωρίζει το αφήγημα σε δύο ευδιάκριτα μέρη, ή χρόνους.

Το πρώτο μέρος αναφέρεται στο παρελθόν (χρόνος της δράσης), καλύπτει δηλαδή τον χωροχρόνο του εγώ-που-πρωταγωνιστεί, από την παιδική του ηλικία ώς τον ξενητεμό του, καλύτερα: ώς την επιστροφή του από τα ξένα (*έκδ.* 3-19 / *εγχ.* 125-144). Κεντρικό γεγονός στο τμήμα αυτό είναι, φαινομενικά, ο θάνατος της δεύτερης Αννιώς, ουσιαστικά όμως το τραύμα του ανήλικου Γιωργή (που συνάπτεται με την αρρώστια και τον θάνατο της Αννιώς). Το δεύτερο μέρος αναφέρεται στο παρόν-της-αφήγησης, καλύπτει δηλαδή τον χωροχρόνο του ήρωα που έχει πλέον ενηλικιωθεί και τώρα αφηγείται την ιστορία του (*έκδ.* 19-27 / *εγχ.* 145-153). Κεντρικό γεγονός στο τμήμα αυτό είναι η εξομολόγηση του αμαρτήματος της μάνας στον ενήλικα Γιωργή, ήτοι η αποκάλυψη του δικού της τραύματος.[18]

Στο πρώτο μέρος του αφηγήματος ο αναγνώστης πληροφορείται για τις συνθήκες –τα γενεσιουργά αίτια– του τραύματος του παιδιού (το επεισόδιο στην εκκλησία και η τελετουργική σκηνή του θανάτου της Αννιώς στο σπίτι), αλλά *δεν* πληροφορείται, παρά μόνο υπαινικτικά, για το τραύμα της μάνας· μια φευγαλέα νύξη μόνο γίνεται γι' αυτό, όπως είδαμε, στη σκηνή της εκκλησίας και, πάντως, η φευγαλέα αυτή νύξη δεν αρκεί για να μεταβάλει την εντύπωση που αποκομίζει ο αναγνώστης ότι αυτή η συμπεριφορά της μάνας αντίκειται σφόδρα στο μητρικό ένστικτο, είναι μια συμπεριφορά ακατανόητη, παράλογη, σκληρή. (Ας σημειωθεί επίσης, γιατί κι αυτό έχει τη σημασία του, ότι το τραύμα του παιδιού το πληροφορείται μεν ο

[17] Βλ. *έκδ.* 10, 11-13 / *εγχ.* 134, 136-138.

[18] Στο διήγημα υπάρχει και μια μεσαία αφηγηματική ζώνη, ένας ενδιάμεσος χρόνος, που χωρίζει-ενώνει τα δύο βασικά αφηγηματικά μέρη (*έκδ.* 13-19 / *εγχ.* 138-144). Αν και το θεματικό επίκεντρο, εδώ, είναι η εμμονή της μάνας να [ξανα]αποκτήσει κόρη (με δύο διαδοχικές υιοθεσίες), στην πραγματικότητα το κεντρικό επεισόδιο, αυτό που έχει κρίσιμη σημασία στην οικονομία του αφηγήματος και δη στην αφηγηματική διαμεσολάβηση των σχέσεων μεταξύ των δύο πρωταγωνιστών, είναι το επεισόδιο του χείμαρρου, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

αναγνώστης, δεν το αντιλαμβάνεται όμως η μάνα, μια που, όπως είδαμε, ο Γιωργής ακούει «απαρατήρητος» την προσευχή της· η ίδια αγνοεί ότι ο γιος της την άκουσε). Έχουμε εδώ μια χαρακτηριστική περίπτωση απάλειψης μιας κρίσιμης πληροφορίας, μιας **«παράλειψης»** όπως την ορίζει ο Genette.[19]

Στο δεύτερο μέρος του αφηγήματος, αντίθετα, ο αναγνώστης πληροφορείται λεπτομερώς για τις συνθήκες γένεσης του τραύματος της μάνας (σκηνή της εξομολόγησής της στον ενήλικα πλέον Γιωργή, και στον Πατριάρχη – αυτή τη δεύτερη εξομολόγηση, πάντως, ο αναγνώστης την πληροφορείται έμμεσα),[20] αλλά δεν μαθαίνει *τίποτε* σχετικά με το αν η εξομολόγηση αυτή υπήρξε λυτρωτική για τον ίδιο τον Γιωργή, αν δηλαδή ξεπεράστηκε το παιδικό του τραύμα – πράγμα αναμενόμενο, αφού η εξομολόγηση της μάνας λογικά θα έπρεπε να άρει τις υποψίες του γιου για την έλλειψη αγάπης από μέρους της. Αντίθετα, έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι όλες οι σκέψεις του ενήλικα Γιωργή (του αφηγητή, ουσιαστικά), μετά τη σπαρακτική ομολογία της μητέρας του, αφορούν αποκλειστικά τον δικό της πόνο, το δικό της βάρος ενοχής και δεν μας λένε τίποτα απολύτως για τη δική του «επούλωση» ή όχι.[21] Έχουμε δηλαδή και πάλι εδώ μια χαρακτηριστική **«παράλειψη»**.

Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε αυτές τις «παραλείψεις»; Αν στην πρώτη περίπτωση μπορούμε να δικαιολογήσουμε την «παράλειψη» στο όνομα του suspence, της αγωνίας που αυτή προσφέρει στον αναγνώστη, στη δεύτερη περίπτωση μια τέτοια δικαιολογία μοιάζει αστήρικτη, εφόσον το «αμάρτημα» έχει πλέον αποκαλυφθεί και δεν μένει τίποτα κρυφό ούτε για τον «εσωτερικό αποδέκτη» της εκμυστήρευσης (τον Γιωργή) ούτε για τον «εξωτερικό» (τον αναγνώστη). Νομίζω ότι μια πιο βάσιμη εξήγηση των «παραλείψεων», ταιριαστή και για τις δύο περιπτώσεις, είναι ότι ο αφηγητής *δεν θέλει να βγει από την εσωτερική εστίαση*: αν ο ώριμος αφηγητής εξηγούσε, ήδη στο πρώτο μέρος, ποιο ήταν το άδηλο «αμάρτημα» που υπαινισσόταν η μάνα στην εκκλησία –αμάρτημα το οποίο ο ίδιος, από τη χρονική σκοπιά που βλέπει τα πράγματα, σύμφωνα δηλαδή με τη μεταγενέστερη γνώση του, *ξέρει*– θα έβγαινε από την εσωτερική εστίαση, τουτέστιν από τη σκοπιά του παιδιού (υπενθυμίζω ότι το επεισόδιο της εκκλησίας το παρακολουθούμε «με τα μάτια» του ανήλικου Γιωργή). Ακόμη κι αν το δικαιολογούσε σε μας, τους αναγνώστες, ουσιαστικά μια τέτοια αιτιολόγηση θα έμενε αιωρούμενη, αναπόδοτη μέσα στην οικονομία του αφηγήματος, διότι ουσιαστικά είναι μια αιτιολόγηση που *δεν την καταλαβαίνει ένα παιδί*, ξένη προς την ψυχολογία του. Ένα ανήλικο παιδί δεν περιμένει –κι ούτε είναι σε θέση να δώσει– *λογικές* εξηγήσεις για κάτι που έχει πληγώσει τον ψυχισμό του· το μόνο που περιμένει, το μόνο που μπορεί να το παρηγορήσει σε μια τέτοια περίπτωση είναι «θυμικές» εκδηλώσεις (ένα χάδι, ένα φιλί, μια αγκαλιά), «σημεία» δηλαδή της γλώσσας-του-σώματος, και όχι «δηλώσεις», εξηγήσεις έλλογου τύπου. Το πράγμα επιβεβαιώνεται *μέσα* στο αφήγημα: είναι χαρακτηριστικό ότι, κατά την επιστροφή της μάνας από την εκκλησία στο σπίτι, ο μικρός Γιωργής *νομίζει* ότι η μάνα του τον «θωπεύει» για να τον παρηγορήσει από το σοκ που υπέστη:

> Όταν επανείδον την μητέρα μου, […] προς εμέ ιδίως εφέρθη με πολλήν γλυκύτητα και προσήνειαν. Με έλαβεν εις την αγκάλην της, μ' εθώπευσε και μ' εφίλησε τρυφερά και επανειλημμένως. Ενόμιζες ότι προσεπάθει να μ' εξιλεώση (*έκδ.* 10 / *εγχ.* 134)

γιατί *έτσι θέλει να πιστεύει* με την παιδική του καρδιά, και όχι γιατί έτσι όντως είναι, αφού κάτι τέτοιο προϋποθέτει ότι η μάνα *γνωρίζει* πως την είχε ακούσει στην εκκλησία, πράγμα που δεν ισχύει στην πραγματικότητα. Η οικονομία τουλάχιστον της αφήγησης μας οδηγεί στην υπόθεση ότι η μάνα τον παρηγορεί προφανώς γιατί πληροφορήθηκε από τον παπά («όστις, ταραχθείς υπό των κραυγών μου, εμβήκεν εις την εκκλησίαν») ότι ο μικρός Γιωργής το έβαλε στα πόδια κραυγάζοντας και κλαίγοντας, *χωρίς να ξέρει το γιατί*.

---

[19] Για το περιεχόμενο και την ελληνική μεταγραφή του τεχνικού αυτού όρου του Genette (paralipsis), καθώς και για εκείνον που αναφέρεται παρακάτω («παράλειψη»/paralepsis) βλ. πρόχειρα Φαρίνου-Μαλαματάρη, *Αφηγηματικές τεχνικές*, σ. 246.

[20] Βλ. *έκδ.* 21-25, 26 / *εγχ.* 147-151, 153.

[21] Βλ. *έκδ.* 25-26 / *εγχ.* 152. Το σχετικό χωρίο αντιγράφεται παρακάτω, σ. 18.

Σε ό,τι αφορά την άλλη «παράλειψη», στο δεύτερο μέρος του αφηγήματος, αν ο ώριμος αφηγητής –που ταυτίζεται με τον ενήλικα πλέον ήρωα της ιστορίας, τον Γιωργή– μάς έδειχνε ότι διαμέσου της εξομολόγησης της μάνας αποκαταστάθηκε το ψυχικό του τραύμα ως παιδιού, ουσιαστικά θα δημιουργούσε ένα πρωθύστερο που θα ισοδυναμούσε με μια εξόφθαλμη παραβίαση της αφηγηματικής αιτιότητας. Θέλω να πω ότι εάν, για μεν τον ενήλικα Γιωργή γίνεται κατανοητή, μετά την εκμυστήρευση, η προηγούμενη αλλόκοτη συμπεριφορά της μάνας (οι «δεισιδαιμονίες» και οι «μονομανίες» της: *έκδ.* 25 / *εγχ.* 152), η κατανόηση αυτή *δεν μπορεί να λειτουργήσει αναδρομικά*, ήτοι «θεραπευτικά» για τον τραυματισμένο ψυχισμό του μικρού αγοριού: ο ενήλικας Γιωργής δεν μπορεί να φέρει πίσω την παιδική του ηλικία, δεν μπορεί να γίνει το μικρό παιδί που έχει κλονιστεί ανεπανόρθωτα από εκείνη την (προσ)ευχή της μάνας του στην εκκλησία η οποία τον «θυσίαζε» για να σωθεί η άρρωστη αδελφή του, και επομένως δεν μπορεί (δεν έχει *νόημα*) να πει/να σκεφτεί ότι «λυτρώθηκε» χάρη στη μητρική ομολογία: μια τέτοια επούλωση θα μπορούσε να γίνει *μόνο* στον χρόνο της δράσης, στο παρελθόν, ενόσω ο ήρωας ήταν ακόμη παιδί.

Αν, ωστόσο, οι «παραλείψεις» μπορούν να ερμηνευθούν ως συνειδητή προσπάθεια του ώριμου αφηγητή *να μη βγει* από την εσωτερική εστίαση, υπάρχουν εντούτοις κάποια άλλα αφηγηματικά στοιχεία που δείχνουν το αντίθετο: *παραβιάζουν* την εσωτερική εστίαση με τη «στενή» έννοια. Αναφέρομαι σε εκείνες τις «παράνομες» επεμβάσεις του αφηγητή, στα παρεκβατικά του σχόλια τα οποία γίνονται σε κρίσιμες στιγμές της δράσης (παρεισφρέουν δηλαδή στη χρονική βαθμίδα του παρελθόντος, τότε που «ανοίγονται» τα τραύματα), και επιφορτίζουν τη δράση -και τη σχέση- των δύο βασικών προσώπων της ιστορίας, της μάνας και του παιδιού, με πληροφοριακά στοιχεία υστερογενή ή άσχετα με την υπό εκτύλιξη δράση, ήτοι με «παραλήψεις», κατά την ορολογία του Genette.

Για να φέρω δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα, μνημονεύω, πρώτον, το παρεκβατικό σχόλιο του αφηγητή αμέσως μετά το σπαραχτικό «Έλα πατέρα – να με πάρης εμένα – για να γιάνη το Αννιώ!» του μικρού πρωταγωνιστή στην «τελετουργική» σκηνή στο σπίτι: ο αφηγητής, επικαλούμενος τη μεταγενέστερη πληρέστερη γνώση του (βγαίνοντας δηλαδή από τη σκοπιά του παιδιού), εξηγεί στον αναγνώστη ότι εκείνος ο λόγος που ξεστόμισε, ως μικρό παιδί, σίγουρα πλήγωσε τη μάνα («κορύφωσε την απελπισίαν της») και γι' αυτό νιώθει την ανάγκη να επικαλεστεί τη συγγνώμη της. Παραθέτω το σχετικό χωρίο (*έκδ.* 12 / *εγχ.* 136 – η παρεμβολή της αφηγηματικής φωνής στον χρόνο της ιστορίας δηλώνεται με πλάγια):

> – Μη φοβείσαι, παιδάκι μου, με είπε μυστηριωδώς, είναι τα φορέματα του πατρός σου.
> Έλα, παρακάλεσέ τον και συ να έλθη να γιατρέψη το Αννιώ μας.
> Και με έβαλε να γονατίσω πλησίον της.
> – Έλα πατέρα – να με πάρης εμένα – για να γιάνη το Αννιώ! – ανεφώνησα εγώ διακοπτόμενος υπό των λυγμών μου. Και έρριψα επί της μητρός μου παραπονετικόν βλέμμα, διά να τη δείξω πως γνωρίζω, ότι παρακαλεί ν' αποθάνω εγώ αντί της αδελφής μου. *Δεν ησθανόμην ο ανόητος ότι τοιουτοτρόπως εκορύφωνα την απελπισίαν της! Πιστεύω να μ' εσυγχώρησεν. Ήμην πολύ μικρός τότε, και δεν ηδυνάμην να εννοήσω την καρδίαν της.*
> Μετά τινας στιγμάς βαθείας σιγής, εθυμίασεν εκ νέου κλπ.

Αλλά αυτή η εξόφθαλμη **«παράληψη»** (προσθήκη πληροφορίας), που παρέχεται εδώ υπό τύπον «πρόληψης» (προοικονομίας), αν καλοπροσέξουμε θα διαπιστώσουμε με έκπληξη –για να μη πω: με ταραχή– ότι σκεπάζει ένα ανησυχαστικό *κενό*, ουσιαστικά συγκαλύπτει τεχνηέντως *τη σιωπή* της μάνας, η οποία, τη στιγμή που εκφέρεται αυτός ο λόγος, ο σπαρακτικός, από τα χείλη του παιδιού και ρίχνεται αυτό το βλέμμα, το «παραπονετικόν» και πληγωμένο, εκείνη *δεν λέει τίποτα*, δεν αντιδρά! (Κι αν η σιωπή, καθώς λένε, ισοδυναμεί με συναίνεση, τότε αυτή η «απάθεια» της μάνας στα μάτια ενός λεπταίσθητου αναγνώστη, πόσο μάλλον στα μάτια του ίδιου του ανήλικου Γιωργή, φαντάζει ακόμη πιο τρομακτική…)

Η δεύτερη εισχώρηση του αφηγητή στον χρόνο της δράσης, που θέλω να θυμίσω, αφορά τον διάλογο μάνας και γιου μετά το επεισόδιο του χείμαρρου[22] – ένα επεισόδιο εξίσου κρίσιμο με εκείνο της εκκλησίας, καθώς είναι το μόνο που *δυνάμει* μπορεί να ανατρέψει την ψυχολογική κατάσταση του μικρού ήρωα, δηλαδή: να γιατρέψει το τραύμα του. Αντιγράφω το σχετικό χωρίο (*έκδ.* 16-18 / *εγχ.* 142-143):

> […] Μίαν ημέραν διακόψαντες την εργασίαν επεστρέφομεν από τους αγρούς φεύγοντες τον αφόρητον καύσωνα, υφ' ου ολίγον έλειψε να λιποθυμήση η μήτηρ μου. Καθ' οδόν κατελήφθημεν υπό ραγδαιοτάτης βροχής […]. Δεν ήμεθα πλέον πολύ μακράν του χωρίου, αλλ' έπρεπε να διαβώμεν ένα χείμαρρον, όστις πλημμυρήσας εκατέβαινεν ορμητικώτατος. […] εσήκωσα τα φορέματά μου και εισήλθον δρομαίος εις το ρεύμα, πριν εκείνη προφθάση να με κρατήση. Είχον εμπιστευθή εις τας δυνάμεις μου πλέον ή ό,τι έπρεπε. Διότι πριν σκεφθώ να υποχωρήσω, οι πόδες μου έχασαν το στήριγμά των, και, ανατραπείς, παρεσύρθην υπό του χειμάρρου ως κέλυφος καρύου.
>
> Μία σπαρακτική κραυγή φρίκης είναι παν ό,τι ενθυμούμαι εκ των μετά ταύτα. Ήτον η φωνή της μητρός μου, ήτις ερρίφθη εις τα ρεύματα διά να με σώση.
>
> Πώς δεν έγινα αιτία να πνιγή και εκείνη μετ' εμού, είναι θαύμα. Διότι ο χείμαρρος εκείνος έχει κακήν φήμην παρ' ημίν. Και όταν λέγουν περί τινος «τον επήρε το ποτάμι», εννοούν ότι επνίγη εις αυτόν τούτον τον χείμαρρον.
>
> Και όμως η μήτηρ μου λιγόθυμος καθώς ήτο, κατάκοπος, βεβαρημένη από επαρχιακά φορέματα, ικανά να πνίξουν και τον δεξιώτερον κολυμβητήν, δεν εδίστασε να εκθέση την ζωήν αυτής εις κίνδυνον. Επρόκειτο να με σώση, και ας ήμην εκείνο της το τέκνον, το οποίον προσέφερεν άλλοτε εις τον Θεόν ως αντάλλαγμα αντί της θυγατρός της.
>
> Όταν έφθασεν εις τον οίκον και με απέθεσε χαμαί από τον ώμον της, ήμην ακόμη παραζαλισμένος. Διά τούτο, αντί να αιτιαθώ την απρονοησίαν μου διά το συμβάν, απέδωκα αυτό εις τας εργασίας της μητρός μου.
>
> – Μη δουλεύεις πια, μάνα, τη είπον, ενώ εκείνη μ' ενέδυε στεγνά φορέματα.
>
> – Αμ' ποιος θα μας θρέφη, παιδί μου, σαν δεν δουλεύω εγώ; - Ηρώτησεν εκείνη στενάξασα.
>
> – Εγώ, μάνα! εγώ! - τη απήντησα τότε μετά παιδικού στόμφου.
>
> – Και το ψυχοπαίδι μας;
>
> – Κ' εκείνο εγώ!
>
> Η μήτηρ εμειδίασεν ακουσίως, διά την επιβλητικήν στάσιν, ην έλαβον προφέρων την διαβεβαίωσιν ταύτην. Έπειτα διέκοψε την ομιλίαν επειπούσα·
>
> – Αμ' θρέψε δα πρώτα τον εαυτό σου και ύστερα βλέπουμε.

Το ενδιαφέρον στον διάλογο αυτό είναι η ισχυρή αντίθεση (αντίστιξη) που δημιουργείται ανάμεσα στα λόγια που διαμείβονται και στις σκέψεις του ήρωα, ανάμεσα στον φωνούμενο και στον ενδιάθετο λόγο. Είναι λες και ο διάλογος αυτός λειτουργεί έκκεντρα, ως παρακαμπτήριος του ουσιαστικού θέματος που είναι η σωτηρία του μικρού Γιωργή *χάρη* στην αυτοθυσία της μάνας, κοντολογίς η *έμπρακτη απόδειξη της αγάπης της* προς το παιδί. Βέβαια, η μάνα δεν έχει κανένα λόγο να σχολιάσει αυτό το θέμα, να εξηγήσει δηλαδή τα μητρικά της αισθήματα (μια που τα αποδεικνύει στην πράξη), αλλά το παιδί –που ώς τα τότε πίστευε πως η μάνα του δεν το αγαπάει– έχει κάθε λόγο να θίξει το ζήτημα, να ζητήσει εξηγήσεις για την αντιφατική μητρική συμπεριφορά (η οποία μια τον θυσιάζει και μια τον σώζει) ή, έστω, να ευχαριστήσει τη μάνα του που το έσωσε – *αυτό* θα ανέμενε ο αναγνώστης και προς *αυτή* την κατεύθυνση τον προετοιμάζει ο αφηγητής στο σχόλιό του που προηγείται του διαλόγου (κυρίως η φράση: «Επρόκειτο να με σώση, και ας ήμην εκείνο της το τέκνον, το οποίον προσέφερεν άλλοτε εις τον Θεόν ως αντάλλαγμα αντί της θυγατρός της»). Κατά συνέπεια ξενίζει, αν μη τι άλλο, η συμπεριφορά του μικρού Γιωργή, ο οποίος στον διάλογο που έχει με τη μάνα του ούτε ρωτά ούτε ευχαριστεί, αλλά «παραζαλισμένος» –όπως σπεύδει να διευκρινίσει το αφηγηματικό «εγώ»– «αντί να αιτιαθώ την απρονοησίαν μου διά το

[22] Το πληροφορούμαστε υπό μορφήν αναδρομής (flash-back) από τον χρόνο της αφήγησης.

συμβάν, απέδωκα αυτό εις τας εργασίας της μητρός μου». Εν ολίγοις, δηλαδή, ο μικρός ήρωας λέει άλλα αντ' άλλων: αλλάζει θέμα, αναζητάει αλλού τις αιτίες και, αντιστρέφοντας πλήρως τους ρόλους, στο τέλος της κουβέντας αντί για «ευχαριστώ», δεσμεύεται στη μάνα του να γίνει αυτός στο εξής ο προστάτης της οικογένειας!

Η εντυπωσιακή αυτή **«παράλειψη»**, ή μάλλον εδώ **«παράλλαξη»**, εκ μέρους του ήρωα, δεν γίνεται άμεσα αντιληπτή, ακριβώς γιατί την σκεπάζει, την (συγ)καλύπτει, για μια ακόμη φορά, η επέμβαση του αφηγηματικού του «alter ego»· εννοώ το *εκτενές* επεξηγηματικό σχόλιο του αφηγητή,[23] που παρεμβάλλεται μεταξύ της αναπαράστασης του επεισοδίου στο ποτάμι και του διαλόγου μάνας και γιου, «σφηνώνει» δηλαδή ανάμεσα σε ένα καθαρά «μιμητικό» πλαίσιο αφήγησης (γεγονότων και λέξεων), γι' αυτό και είναι δύσκολο να το ξεχωρίσουμε.[24] Μια προσεκτικότερη εξέταση, πάντως, δεν αφήνει περιθώρια αμφιβολίας: είναι σαφές πως έχουμε να κάνουμε με μια, επιμελώς κρυμμένη ίσως, αλλά βέβαιη **«παράληψη»** εκ μέρους του αφηγητή που, εδώ, παρουσιάζεται υπό τύπον «ανάληψης» (αναδρομής).

Από όσα είπαμε ώς τώρα γίνεται, νομίζω, φανερή η λειτουργία τέτοιου είδους εισχωρήσεων και «παραλήψεων» (πρόσθετων πληροφοριών) εκ μέρους του αφηγητή: σκοπός τους δεν είναι να αποκαλύψουν αλλά να συγκαλύψουν, να παραλλάξουν τη συμπεριφορά των προσώπων· να δείξουν *άλλα* από ό,τι πράγματι *είναι*. Και, με τον τρόπο αυτό, να παραπλανήσουν τον αναγνώστη, να τον παρασύρουν στο «τέχνασμα» του ώριμου αφηγητή να επουλώσει εκ των υστέρων τραύματα που στον πραγματικό χρόνο της ιστορίας δεν επουλώνονται, μα –όπως όλα τα ψυχολογικά τραύματα– *απωθούνται* στο υποσυνείδητο και καλύπτονται από τη σιωπή, *αποσιωπούνται*.

Μια που επισημάναμε το «υποκείμενο» ψυχολογικό νόημα –την απώθηση του τραύματος– που διέπει την αφηγηματική δομή και τα αφηγηματικά τεχνάσματα που απεργάζεται ο συγγραφέας στο διήγημα αυτό,[25] ίσως να μη μας φανεί απροσδόκητη, ή ακατανόητη, η ακόλουθη διαπίστωση: ότι δηλαδή η τακτική αυτή, της **παράλλαξης** και της **αποσιώπησης**, διατρέχει το *Αμάρτημα* κυριολεκτικά από την αρχή («Άλλην αδελφήν δεν είχομεν παρά μόνον την Αννιώ») ώς το τέλος («Οι οφθαλμοί της επληρώθησαν δακρύων και εγώ εσιώπησα»). Κοντολογίς, στον «κόσμο» αυτού του αφηγήματος[26] τα *ουσιώδη* πράγματα, τα πράγματα που

---

[23] Εκτείνεται από τη φράση: «Πώς δεν έγινα αιτία να πνιγή …» ώς τη φράση: «… απέδωκα αυτό εις τας εργασίας της μητρός μου». Έχουμε εδώ μια χαρακτηριστική περίπτωση «μετάληψης», κατά την ορολογία του Genette, αιφνίδιου δηλαδή περάσματος από τον χωροχρόνο της ιστορίας στον χωροχρόνο της αφήγησης και τανάπαλιν. Αξίζει να σημειωθεί η *σημαντική* έκταση που η παρέκβαση του αφηγητή καταλαμβάνει στο χωρίο, έκταση η οποία αφενός μεν υπογραμμίζει την κρισιμότητα της πληροφορίας αφετέρου δε καλύπτει την αυθαιρεσία της αφηγηματικής παρεμβολής, προκαλώντας, θα έλεγα, ένα είδος οφθαλμαπάτης, αναγνωστικής εξαπάτησης. Είναι λες και το σχόλιο του αφηγητή, καθώς «απλώνεται» στο χωρίο, να απορροφάται («ενσωματώνεται») σε αυτό, πράγμα που κάνει δύσκολο να το ξεχωρίσουμε· να διακρίνουμε, δηλαδή, ότι πρόκειται για ένα *μεταληπτικό* a posteriori σχόλιο που δεν ανήκει ad hoc στον «φυσικό» χωρο-χρόνο της ιστορίας.

[24] Και γίνεται ακόμη δυσκολότερο να το ξεχωρίσουμε για τον πρόσθετο λόγο ότι ενδύεται μία μορφή λόγου που μπορεί να εκληφθεί διττά: να διαβαστεί δηλαδή *και* ως «αυτόνομος» εσωτερικός μονόλογος του εγώ-της-δράσης (αδιαμεσολάβητος από τη φωνή του αφηγητή και αποδιδόμενος σε εσωτερική εστίαση: σκοπιά του ανήλικου πρωταγωνιστή) *και* ως «αναφερόμενος» εσωτερικός μονόλογος, διαμεσολαβημένος δηλαδή από τη φωνή και την προοπτική του ώριμου (και παντογνώστη) αφηγητή. Ότι πρόκειται για το δεύτερο, γίνεται εν τέλει αντιληπτό από τη θεώρηση και εκτίμηση της πραγματικότητας (την αξιολόγηση της κατάστασης δηλαδή): μόνο ο ώριμος αφηγητής, που βλέπει τα πράγματα από απόσταση και -πλέον- εκ του ασφαλούς, μπορεί να αποτιμήσει το επεισόδιο με τον ψύχραιμο και ορθολογιστικό τρόπο που το κάνει: ερμηνεύοντας τη λαϊκή έκφραση «τον επήρε το ποτάμι», παραθέτοντας όχι άτακτα («ζαλισμένα») αλλά με λογικό ειρμό τα στοιχεία του συμβάντος –συνθήκες, αίτια, ενέργειες–, για να καταλήξει στο κουκούτσι της υπόθεσης (μητρική αγάπη) «κατά συμπερασμόν», ακολουθώντας δηλαδή τη συλλογιστική πορεία του νου και όχι τον θυμικό τρόπο της καρδιάς: «και όμως η μήτηρ μου λιγόθυμος καθώς ήτο, κατάκοπος, βεβαρυμένη από επαρχιακά φορέματα, ικανά να πνίξουν και τον δεξιώτερον κολυμβητήν, δεν εδίστασε να εκθέση την ζωήν αυτής εις κίνδυνον. Επρόκειτο να με σώση, και ας ήμην εκείνο της το τέκνον, το οποίον προσέφερεν άλλοτε εις τον Θεόν ως αντάλλαγμα αντί της θυγατρός της».

[25] Τα συνοψίζω επιγραμματικά: *μεταλήψεις*, ήτοι διαρκή και απότομα περάσματα από το ένα χρονικό-αφηγηματικό επίπεδο στο άλλο, αιφνίδιες και δυσδιάκριτες *εναλλαγές στην εστίαση*, *αμφίσημες μορφές* αναπαράστασης του λόγου, *παραλείψεις* και *παραλήψεις*, κ.ά.τ.

[26] Περιττό να θυμίσω πόσο σημαντική είναι η αρχή και το τέλος ενός αφηγήματος, καθώς και ο τίτλος, που δεν ορίζουν απλώς την έναρξη, κατάληξη και το θέμα μιας ιστορίας, αλλά είναι «σημεία» τα οποία, όπως

έχουν *σημασία*, είτε δεν κατονομάζονται είτε παραλλάσσονται και, τελικά, τίποτα δεν είναι αυτό που φαίνεται.

Δίνω εν τάχει μερικά παραδείγματα:

- Το διήγημα αρχίζει με τη δήλωση «Άλλην αδελφήν δεν είχομεν παρά μόνον την Αννιώ» (*έκδ.* 3 / *εγχ.* 125), αλλά στην πορεία –και συγκεκριμένα προς το τέλος, έχοντας ακούσει την εξομολόγηση της μάνας– διαπιστώνουμε ότι η δήλωση αυτή δεν αληθεύει (ή, καλύτερα, είναι παραλλαγμένη): άλλη αδελφή *υπήρξε* στην οικογένεια, «μόνο» που είχε το ίδιο όνομα.[27]
- Αμέσως μετά, δηλαδή και πάλι στην αρχή της εξιστόρησης, ο αφηγητής, που μιλάει εξ ονόματος των αδελφών του (των άλλων αγοριών της οικογένειας), αναπτύσσει ένα λογύδριο για να μας πείσει ότι, παρά την αδυναμία της μάνας στη μοναχοκόρη, και παρά το γεγονός ότι τέτοια χαϊδέματα ήταν φυσικό «να γεννήσουν ζηλοτυπίας βλαβεράς μεταξύ παιδίων, μάλιστα μικρών, όπως ήμεθα και εγώ και οι άλλοι δύο μου αδελφοί, καθ' ήν εποχήν συνέβαινον ταύτα» (*έκδ.* 3 / *εγχ.* 125), εντούτοις ο ίδιος και οι αδελφοί του *δεν ζήλευαν*:

> […] ημείς *εγνωρίζαμεν* […] ήμεθα *βέβαιοι*, ότι αι εξαιρέσεις εκείναι δεν ήσαν παρά μόνον εξωτερικαί εκδηλώσεις φειστικωτέρας [= πιο ευσπλαχνικής] τινός ευνοίας προς το μόνον του οίκου μας κοράσιον [ας προσεχθεί η επανάληψη, η εμμονή σε αυτή τη δήλωση που είναι και δεν είναι αληθής]. Και [γι' αυτό] όχι μόνον ανειχόμεθα τας προς αυτήν περιποιήσεις αγογγύστως, αλλά και συνετελούμεν προς αύξησιν αυτών, όσον ηδυνάμεθα. (*ό.π.* – τα πλάγια εδώ, όπως και σε όλα τα παραθέματα αυτής της εργασίας, είναι δικά μου)

Η κατηγορηματική αυτή δήλωση, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά το «εγώ» του πρωταγωνιστή-αφηγητή, επίσης δεν επικυρώνεται από τα πράγματα, μια που στο αφήγημα διαθέτουμε περισσότερες από μία μαρτυρίες (του πατέρα, της μάνας, τις ενδόμυχες σκέψεις του ίδιου του ήρωα), οι οποίες πιστοποιούν το αντίθετο: ότι ο Γιωργής ζήλευε – και μάλιστα «του θανατά»– την αδελφή του,[28] πως βαθιά μέσα του πίστευε (είχε ενστερνιστεί) ότι όντως ήταν «το αδικημένο», όπως έλεγε ο πατέρας του,[29] μα που ο ίδιος ο Γιωργής *ποτέ*

επισημαίνει ο J. M. Lotman, εμπεριέχουν έναν καθολικό συμβολισμό, «συμβολίζουν ένα παγκόσμιο πεπρωμένο» (βλ. Peri, *Δοκίμια*, σ. 91, σημ. 58).

[27] Πράγμα που επαληθεύει εν τέλει, σύμφωνα με μια «ταυτολογική» λογική, την εγκυρότητα της δήλωσης: «άλλην [εξ αίματος] αδελφήν δεν είχομεν παρά μόνον *μία πάντα με το όνομα Αννιώ*».

[28] Μαρτυρία μάνας: «Και είχαμε πια την Αννιώ σαν τα μάτια μας. Και εζούλευες εσύ, και έγεινες του θανατά από τη ζούλια σου» (*έκδ.* 24 / *εγχ.* 150).

[29] Έχει ενδιαφέρον να παραβάλουμε την ομολογία του πατέρα που είναι *εξωτερικευμένη* (ας προσεχθεί ότι αποδίδεται αυτολεξεί, εντός εισαγωγικών, μέσα σε ένα πλαίσιο διαμεσολαβημένου κατά τα άλλα λόγου από τη φωνή της μητέρας: «ο πατέρας σου σε έλεγε "το αδικημένο του", γιατί σ' απόκοψα πολύ νωρίς, και μ' εμάλωνε καμμιά φορά, γιατί σε παραμελούσα», *έκδ.* 24 / *εγχ.* 150) με την *εσωτερικευμένη* συναίσθηση αυτής της «αλήθειας» εκ μέρους του παιδιού, όπως την εκφράζει ο ενδιάθετος λόγος του (οι σκέψεις του δηλαδή) αμέσως μετά το «τραυματικό» επεισόδιο της εκκλησίας: «Ανεκάλεσα εις την μνήμην μου όλας τας προς την μητέρα τρυφερότητας και θωπείας μου. Προσεπάθησα να ενθυμηθώ μήπως της έπταισά ποτε, μήπως την αδίκησα, αλλά δεν ηδυνήθην. Απεναντίας εύρισκον, ότι αφ' ότου εγεννήθη αυτή η αδελφή μας, εγώ, όχι μόνον δεν ηγαπήθην, όπως θα το επεθύμουν, αλλά τούτ' αυτό παρηγκωνιζόμην ολονέν περισσότερον. Ενθυμήθην *τότε*, και *μοι εφάνη ότι εννόησα*, διατί ο πατήρ μου εσυνήθιζε να με ονομάζη "το αδικημένο του". Και με επήρε το παράπονον και ήρχισα να κλαίω. Ω! είπον, η μητέρα μου δεν με αγαπά και δεν με θέλει! Ποτέ, ποτέ πλέον δεν πηγαίνω εις την εκκλησίαν! Και διηυθύνθην προς την οικίαν μας, περίλυπος και απηλπισμένος» (*έκδ.* 9-10 / *εγχ.* 133-134).

Ίσως θα άξιζε να γίνει εδώ μια λεπτή παρατήρηση που αφορά τη μορφή αναπαράστασης του λόγου του παιδιού. Όπως είπαμε, έχουμε να κάνουμε με ενδιάθετο λόγο, μόνο που τα γραμματικά χαρακτηριστικά του λόγου αυτού είναι τέτοια που μας δημιουργούν μία αμφιβολία, μια ασάφεια σχετικά με τη φύση του: βρισκόμαστε μπροστά σε «κάτι που μοιάζει μ' έναν πλάγιο λόγο που ελευθερώνεται, ή με διασταύρωση ανάμεσα στον πλάγιο και στον ευθύ λόγο» (για μια ανάλογη περίπτωση στο *Μόνον της ζωής του ταξείδιον*, βλ. Peri, *Δοκίμια*, σσ. 30-31). Ωστόσο, η σύγχυση αυτή δεν μοιάζει με εκείνη που εντοπίσαμε παραπάνω όταν συζητούσαμε το επεισόδιο του χείμαρρου (βλ. εδώ, σημ. 24). Στην περίπτωση που τώρα εξετάζουμε η εσωτερική εστίαση είναι αδιαμφισβήτητη ("ακούμε" τις σκέψεις *του παιδιού*), μια που ο ενήλικας αφηγητής-Γιωργής *ξέρει* την αλήθεια κι επομένως θα ήταν γελοίο να ενστερνίζεται -ακόμη- αυτή την πίστη, να αντιλαμβάνεται δηλαδή τα μητρικά αισθήματα από τη σκοπιά του «αδικημένου». Τι συμβαίνει λοιπόν; Γιατί τότε αυτός ο «αυτόνομος» μονόλογος μοιάζει τόσο με

δεν έλεγε ή έδειχνε – έλεγε και έδειχνε ακριβώς το αντίθετο: ότι «εγνώριζε», ήταν «βέβαιος» πως «η ενδόμυχος της μητρός στοργή διετέλει αδέκαστος και ίση προς όλα της τα τέκνα» (*ό.π.*), έτσι ανεχόταν «αγογγύστως» τις ιδιαίτερες περιποιήσεις της μάνας προς την κόρη της και μάλιστα συντελούσε με τον τρόπο του, με την αγάπη του, «προς αύξησιν αυτών». Κοντολογίς, ο Γιωργής την εσωτερική αλήθειά του δεν την εξωτερίκευσε ποτέ, αντιθέτως την είχε εσωτερικεύσει (απωθήσει στο υποσυνείδητο) και αποσιωπήσει ή παραλλάξει (στο συνειδητό).[30]

- Τέλος, σε ένα «μεταιχμιακό» σημείο της αφηγηματικής δομής –μιλάω για εκείνη την «ενδιάμεση αφηγηματική ζώνη» που, όπως είπαμε, χρησιμεύει σαν γέφυρα για να περάσουμε από τον χωροχρόνο της δράσης (το παιδικό παρελθόν του ήρωα) στον χωροχρόνο της αφήγησης (το ώριμο παρόν του ήρωα)– ο αναγνώστης πληροφορείται για μία δέσμευση-υπόσχεση, ένα είδος όρκου, που λειτουργεί ουσιαστικά ως ο αφηγηματικός «κρίκος» ο οποίος *ενώνει* το παρελθόν με το παρόν και συνάμα τους δύο πρωταγωνιστές της ιστορίας: τη μάνα και τον γιο. Την υπόσχεση την δίνει ο γιος (ο «δεκαετής» Γιωργής), αμέσως μετά τη σωτηρία του από τη μάνα στο ποτάμι· αυτός δεσμεύεται να αναλάβει στο εξής τη συντήρηση της μητέρας του και της νέας, υιοθετημένης αυτή τη φορά, κόρης της (η οποία στον διάλογο αναφέρεται, και δεν είναι βέβαια μια τυχαία επιλογή, ως «ψυχοπαίδι»).[31]

Αλλά εκείνη την υπόσχεση, που, όπως σπεύδει να διευκρινίσει το αφηγηματικό «εγώ», «η μήτηρ βεβαίως ουδ' εσημείωσε καν», «εγώ όμως ενθυμούμην πάντοτε […], και όσον εμεγάλωνα, τόσω σπουδαιότερον ενόμιζα τον εαυτόν μου υποχρεωμένον προς εκπλήρωσίν της» (*έκδ.* 18 / *εγχ.* 143), στην πραγματικότητα, όπως μαθαίνουμε λίγες γραμμές παρακάτω, ο ίδιος την ξεχνάει παντελώς, αφού «επί πολλά έτη όχι μόνον βοήθειαν, αλλ' ουδέ μίαν επιστολήν κατόρθωσα να τη στείλω» (*ό.π.*),[32] ενώ αντίθετα εκείνη που την παίρνει τοις μετρητοίς είναι η μητέρα του: «επί πολλά έτη παρεμόνευεν εις τους δρόμους, ερωτώσα

«αφηγημένο»; Η εξήγηση, νομίζω, θα πρέπει να αναζητηθεί στην εσωτερική διεργασία που *αυτή τη στιγμή* επισυμβαίνει (και είναι *αυτή* που ο Βιζυηνός επιδιώκει να ανα-παραστήσει, να «φωτογραφήσει» καλύτερα, και να μας την δείξει αυτοστιγμεί, in real time): ο εσωτερικός μονόλογος του ανήλικου ήρωα είναι κάτι ανάμεσα σε «αυτόνομο» και «αφηγημένο», κάτι ανάμεσα σε «ευθύ» και «πλάγιο», *ακριβώς γιατί* παρακολουθεί την ανάδυση από το υποσυνείδητο στο συνειδητό του μικρού Γιωργή αυτού που ο πατέρας του έλεγε (και που μέχρι τότε ο Γιωργής *δεν* το «εννοούσε»/καταλάβαινε): ότι ήταν το «αδικημένο» του. Μέχρι τότε ο μικρός Γιωργής δεν είχε σκεφτεί, δεν είχε συνειδητοποιήσει το συμ-πλεγματικό τοπίο των αισθημάτων που αναπτύσσονταν μεταξύ μάνας-Αννιώς-πατέρα-γιου, μα που υπήρχε μέσα του, σαν ένα αξεδιάλυτο κουβάρι εντυπώσεων, εικόνων, αναμνήσεων, το οποίο τώρα μόλις, με το επεισόδιο της εκκλησίας, αρχίζει να ξεδιαλύνεται και να «εννοείται».

[30] Το πράγμα επαληθεύεται και από άλλα μέρη του αφηγήματος – ουσιαστικά, οπουδήποτε δηλώνεται («διαλαλείται» θα ήταν καλύτερο να πω) η «λατρεία» προς την Αννιώ. Π.χ.: «Εγώ και ο μεγαλύτερός μου αδελφός […] εστρώσαμεν και επλαγιάσαμεν [στην εκκλησία] *το γλυκύτερον αντικείμενον των μεριμνών μας, την μίαν και μόνην μας αδελφήν!*» (*εκδ.* 6 / *εγχ.* 129), ή: «[…] δεν ετόλμων να δηλώσω ουδέ την παραμικροτέραν ανησυχίαν. Διότι *ηγάπων την αδελφήν μου, και εθεώρουν μεγάλην προτίμησιν να είμαι διαρκώς πλησίον της και πλησίον της μητρός μου*, ήτις χωρίς άλλο θα με απέστελλεν εις τον οίκον, ευθύς ως ήθελεν υποπτευθή ότι φοβούμαι [τα φαντάσματα στην εκκλησία]» (*έκδ.* 8 / *εγχ.* 131). Αλλά αυτή η «(εκ)δήλωση λατρείας» προς την Αννιώ, αν καλοπροσέξουμε, θα δούμε ότι απηχεί ουσιαστικά την αδυναμία της *μάνας* προς την κόρη (διεκδικώντας κατ' αντιμετάθεση μερίδιο απ' αυτήν, όπως θά 'λεγε ένας φροϋδικός), είναι δηλαδή μια συμπεριφορά «παραλλαγμένη». Επιπλέον, η συμπεριφορά αυτή εκφράζεται στο αφήγημα κατά τρόπο που δεν αφήνει να διακρίνουμε καθαρά το περιεχόμενο των αισθημάτων *του ίδιου* του παιδιού και, υπ' αυτή την έννοια, «αποσιωπά» αντί να αποκαλύπτει τον εσωτερικό του κόσμο. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην πρώτη περίπτωση η «δήλωση» γίνεται διά στόματος -και από την οπτική- του «εμείς» (τουτέστιν ενός *συγκεχυμένου* «εγώ», με την παιδοψυχική έννοια του όρου, χωρίς αυθεντική «υποκειμενικότητα»), στη δεύτερη γίνεται *εξ ονόματος* του ανήλικου Γιωργή υπό το πρίσμα -την ψύχραιμη κρίση- του *ώριμου* Γιωργή-αφηγητή (που δεν φοβάται -πλέον- τα φαντάσματα). Κοντολογίς, σε αμφότερες τις περιπτώσεις, ο *πραγματικός* Γιωργής "διολισθαίνει", τα *ατομικά* του αισθήματα, ως παιδιού, μας διαφεύγουν.

[31] Για το παράθεμα βλ. εδώ, σ. 9.

[32] Είναι χαρακτηριστική η προσπάθεια του αφηγητή να εκλογικεύσει, εκ των υστέρων, αυτή την επιλήσμονα συμπεριφορά του εγώ-πρωταγωνιστή, δηλαδή να δικαιολογήσει τα αδικαιολόγητα: «Δεν ήξευρον ακόμη ότι δεκαετές παιδίον όχι την μητέρα, αλλ' ουδέ τον εαυτόν του δεν δύναται να θρέψη. Και δεν εφανταζόμην, οποίαι φοβεραί περιπέτειαι με περιέμενον και πόσας πικρίας έμελλον ακόμη να ποτίσω την μητέρα μου διά της ξενιτείας εκείνης, δι' ης ήλπιζον να την ανακουφίσω» (*έκδ.* 18 / *εγχ.* 144).

> τους διαβάτας μη με είδον πουθενά […] και εφοβέριζε τους αδελφούς μου, ότι ελθών εγώ από τα ξένα θα τους εντροπιάσω διά της γενναιότητός μου, και θα προικίσω και θα υπανδρεύσω την κόρην της εν πομπή και παρατάξει» (*έκδ.* 18, 19 / *εγχ.* 144).[33]

Τέτοιου είδους παραδείγματα μπορούν εύκολα να επαυξηθούν, μια που το αφήγημα αυτό κυριαρχείται από το στοιχείο της παράλλαξης / αντίθεσης (αναφέρω τηλεγραφικά τα βασικά δίπολα: ζωή – θάνατος, αμαρτία – λύτρωση, αγόρι – κορίτσι, μάνα – πατέρας, μάνα (/πατέρας) – γιος (/κόρη), παιδί – ενήλικας, άτομο – κοινωνικός περίγυρος, ήθος/έθος – ορθός λόγος, ευσέβεια – δεισιδαιμονία, ηθελημένο – αθέλητο, συνειδητό – ασυνείδητο, αποκάλυψη – συγκάλυψη, λόγος – σιωπή κ.ο.κ.), και αυτά τα δίπολα διαπλέκονται μεταξύ τους μέσα στον αφηγηματικό ιστό διαμορφώνοντας μια πλοκή με πολλές και σημαίνουσες ψυχολογικές [ψυχαναλυτικές], κοινωνιολογικές [λαογραφικές], φιλοσοφικές [οντολογικές] προεκτάσεις. Από αυτά τα διπολικά ζεύγη θα ήθελα να επισημάνω ένα, αρκετά τονισμένο στο αφήγημα, που αφορά τη σχέση/απόσχιση ατόμου – κοινωνικής ομάδας (περίγυρου). Η σχέση αυτή, ανάμεσα στο «εγώ» και στο «εμείς», που ταλαντώνεται μεταξύ της συμμόρφωσης και της ρήξης (αποξένωσης),[34] επανέρχεται επίμονα στο αφήγημα, με διάφορες μορφές και αφορμές, πράγμα που μαρτυρεί την ιδιαίτερη βαρύτητα που της προσδίδει ο συγγραφέας. Το ξεχωριστό ενδιαφέρον της –και δεν εννοώ μόνο το ψυχαναλυτικό αλλά και το βιοπολιτικό[35]– έγκειται, κατά τη γνώμη μου, στο γεγονός ότι εισάγει τη διάσταση του «Υπερεγώ» (του κοινωνικού ευπρεπισμού, της «πολιτικής ορθότητας», όπως θα λέγαμε σήμερα) στην ήδη τεταμένη συνύπαρξη/αντίθεση ανάμεσα στο «εγώ» (το ενσυνείδητο και αυτολογοκριτικό κομμάτι του εαυτού) και το «αυτό»-id (το υποσυνείδητο και πιο αυθεντικό κομμάτι του εαυτού), όπως θα έχουμε την ευκαιρία να δούμε πιο καθαρά στη συνέχεια.

Αλλά το ζήτημα που κυρίως με ενδιαφέρει να σχολιάσω εδώ είναι το ζήτημα της **«προοπτικής»**, για την ακρίβεια: της **αξιολογικής «θέσης»** που παίρνουν τα πρόσωπα απέναντι στα πράγματα.[36] Δεδομένου ότι ο αφηγητής διεισδύει εξαρχής και διαρκώς στον χρόνο της δράσης και μιλάει εξ ονόματος του παιδιού-ήρωα (δηλαδή εξ ονόματος του εαυτού του όταν ήταν παιδί), δημιουργείται η εντύπωση μιας *σύμπτωσης* στην αποτίμηση των γεγονότων: τα ακατάπαυστα σχόλια αναφορικά με τις συνήθειες, τις αντιλήψεις-προλήψεις, τα γιατροσόφια, τον εθιμικό εν ολίγοις κόσμο των ανθρώπων του λαού, στον οποίο ανήκει και ο ίδιος –ως παιδί–, όπως εξάλλου και η μητέρα του, προκαλούν στον αναγνώστη το πρόβλημα σε ποιον να αποδώσει τη σκοπιά: είναι το εγώ-της-αφήγησης ή το εγώ-της-δράσης που βλέπει και αποτιμά τα πράγματα έτσι; Παραδείγματος χάρη:

> Αφ' ότου απέθανεν ο πατήρ μας, [η μήτηρ] δεν είχεν εξέλθει της οικίας. […] Αλλ' αφ' ης ημέρας έπεσεν η Αννιώ σπουδαίως εις το στρώμα, έβαλε την εντροπήν κατά μέρος. Κάποιος είχεν άλλοτε παρομοίαν ασθένειαν, – έτρεχε να τον ερωτήση, πώς εθεραπεύθη.

---

[33] Η σημασία αυτής της δέσμευσης στην οικονομία της αφήγησης, ότι δηλαδή πρόκειται κυριολεκτικά για μια υπόσχεση-κλειδί, υπογραμμίζεται από το γεγονός ότι η δυσφορία του ενήλικα πρωταγωνιστή να την τηρήσει ως προς το σκέλος της «ψυχοκόρης» γίνεται η αφορμή για να «ξεκλειδώσει» η μητέρα το μυστικό της στο δεύτερο μέρος του αφηγήματος.

[34] Αναφέρω ενδεικτικά τη *συνάφεια* του «εγώ» με το «εμείς» στην περίπτωση του Γιωργή που μιλάει εξ ονόματος των αδελφών του στην αρχή του αφηγήματος (ουσιαστικά: σε όλο το πρώτο μέρος του αφηγήματος), μα και τη *διάσταση* του «εγώ» από το «εμείς» στην περίπτωση της άλλης κεντρικής ηρωίδας του αφηγήματος, της μάνας, όταν η «γειτονιά», ο «κόσμος» την κακολογεί για την ένταση του πένθους της και την εγκατάλειψη των παιδιών της (βλ. *έκδ.* 13 / *εγχ.* 138) – αλλά βέβαια, η δειγματοληψία αυτή είναι μάλλον χονδροειδής. Οι αποχρώσεις της σχέσης που συνάπτουν οι δύο πρωταγωνιστές με τον κοινωνικό τους περίγυρο, την κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκουν, είναι πολύ περισσότερες και διόλου γραμμικές όπως ίσως δείχνουν τα παραδείγματά μου· και ο Γιωργής ως «εγώ» αυτονομείται από το σύνολο και η (ευσεβής και δεισιδαίμων) μάνα ως «εγώ» εντάσσεται οργανικά στο σύνολο, όπως θα δούμε παρακάτω.

[35] Χρησιμοποιώ τον όρο με την έννοια του *επικαθορισμού* του "βιολογικού" από το "πολιτικό", της κυριαρχίας της κοινότητας, διαμέσου των ιεραρχικών-εξουσιαστικών δομών και μηχανισμών συνοχής της, πάνω στη «φυσική» ζωή και συνείδηση των ατόμων-μελών της (και θυμίζω τις καίριες συμβολές του Michel Foucault και του Giorgio Agamben για το θέμα αυτό).

[36] Πρόκειται, βέβαια, για δυο πράγματα αλληλένδετα, μια που η «σκοπιά», η γωνία θέασης των πραγμάτων, συνεπάγεται εξ αυτομάτου και μία αξιολογική «θέση»-εκτίμηση για τα πράγματα.

> – Κάπου μία γραία κρύπτει βότανα θαυμασίας ιατρικής δυνάμεως, – έσπευδε να τα εξαγοράση. – Κάποθεν ήλθε ξένος τις, παράδοξος το εξωτερικόν, ή φημιζόμενος διά τας γνώσεις του, –δεν εδίσταζε να επικαλεσθή την αντίληψίν του: Οι διαβασμένοι, κατά τους λαούς, είναι παντογνώσται. Και υπό το πρόσχημα πτωχού οδοιπόρου κρύπτονται ενίοτε μυστηριώδη όντα, πλήρη υπερφυσικών δυνάμεων. (*έκδ.* 4 / *εγχ.* 127)

Μια προσεκτικότερη ματιά, ωστόσο, αποδεικνύει ότι η δυσκολία μας στην απόδοση της σκοπιάς ουσιαστικά είναι απότοκο, και πάλι, μιας έντεχνης *παράλλαξης*, μιας παραπλανητικής ψευδαίσθησης: η προοπτική και, συνακόλουθα, η αξιολογική θέση του εγώ-που-βιώνει [του μικρού παιδιού] και του εγώ-που-αφηγείται [του ώριμου άνδρα] διασταυρώνονται μεν, συχνά, συχνότατα, επικαλύπτονται, όπως συμβαίνει στο παραπάνω παράθεμα, αλλά *δεν* ταυτίζονται.[37] Και αυτό συνάγεται, κατά βάση, από το γνωσιολογικό κριτήριο που διαμορφώνει τον αξιολογικό κώδικα του καθενός τους: το γνωσιολογικό κριτήριο του ώριμου αφηγητή είναι καθαρά ορθολογιστικό (ο γραμματιζούμενος Γιωργής κρίνει τα πράγματα με γνώμονα την επιστήμη, τον «ορθό λόγο»). Αντίθετα, ο κόσμος για τον ανήλικο Γιωργή, και *για κάθε παιδί*, συλλαμβάνεται, ως γνωστόν, με γνωσιολογικά εργαλεία «φαντασιακού-μυθικού» και «συναισθηματικού-θυμικού» τύπου· έτσι, ο «κόσμος» αυτός συγκροτείται από οράματα, υπερφυσικά όντα, εξωπραγματικές εικόνες, από ό,τι δηλαδή πιο ανορθολογικό και παρά-λογο υπάρχει (για την ορθολογική σκέψη).

Ο ορθολογισμός του ενήλικα Γιωργή-αφηγητή αντικατοπτρίζεται στην ειρωνεία, στη διακριτική απόσταση που κρατάει απέναντι στις λαϊκές δοξασίες. Είναι χαρακτηριστικό ότι κάθε φορά που αναφέρονται, στο πρώτο μέρος του αφηγήματος, οι προλήψεις του λαού σχετικά με τα αίτια και την καταπολέμηση μιας ανεξιχνίαστης και ανίατης αρρώστιας –όπως αυτή από την οποία υποφέρει η Αννιώ–, ακολουθεί, ως σταθερό αφηγηματικό μοτίβο (leit-motiv), η διαπίστωση της αναποτελεσματικότητας τέτοιου είδους «θεραπευτικών» επεμβάσεων, ακούγεται δηλαδή πάντα η ίδια επωδός – και μάλιστα με κλιμακούμενη ένταση, ανάλογη με τη δείνωση των γιατροσοφιών που εφαρμόζονται:

ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ (πρακτική ιατρική) ⇒	ΚΛΙΝΙΚΗ ΕΙΚΟΝΑ ασθενούς
Συνήθως εφύλαττεν [η Αννιώ] υπό το προσκεφάλαιόν της τους *καρπούς*, ους αι γειτόνισσαι τη έφερον *ως "αρρωστικόν"*, και τους εμοίραζεν εις ημάς, επανελθόντας εκ του σχολείου.	Εν τούτοις η ασθένεια της Αννιώς *ολονέν εδεινούτο* […] (*έκδ.* 4 / *εγχ.* 126)
Ο χονδρός της συνοικίας *κουρεύς* […] ήτον *ο μόνος επίσημος ιατρός εν τη περιφερεία μας* […] ποτέ δεν επλησίαζε την ασθενή, πριν ή καταπιή τουλάχιστον πενήντα δράμια ρακής. […] Η μήτηρ μου […] τον επλήρωνε τακτικά και αγογγύστως. Τούτο μεν, διά να μη τον δυσαρεστήση, τούτο δε, διότι πολύ συχνά διϋσχυρίζετο παρηγορών αυτήν, ότι *η πορεία της ασθενείας είναι καλή, και ακριβώς τοιαύτη, οποίαν εδικαιούτο να την περιμένη η επιστήμη από τας συνταγάς του*.	Το τελευταίον τούτο ήτο δυστυχώς λίαν αληθές. Η κατάστασις της Αννιώς έβαινεν […] *ολονέν επί τα χείρω*. (*έκδ.* 4-5 / *εγχ.* 127)
Πλησίον εις τον σταυρόν, επί του στήθους της Αννιώς, εκρέμασεν [η μήτηρ] *έν "χαμαγλί", με μυστηριώδεις αραβικάς λέξεις*. Τα αγιάσματα διεδέχθησαν *αι γοητείαι*, και μετά τα ευχολόγια των ιερέων ήλθον *τα "σαλαβάτια" των μαγισσών*.	Αλλ' *όλα* παρήρχοντο *εις μάτην*. Το παιδίον *εχειροτέρευεν αδιακόπως* […] (*έκδ.* 5 / *εγχ.* 128)

[37] Πβ. τις λεπτές διακρίσεις «κατά τους λαούς» (στο χωρίο που παραθέσαμε), «εις τον λαόν» (*έκδ.* 5 / *εγχ.* 127), «οι τυπικοί λόγοι με τους οποίους οι ιερείς αποπέμπουσι […]» (*έκδ.* 10 / *εγχ.* 134) κ.τ.ό., που δηλώνουν το «όριο» της σκοπιάς, το σημείο δηλαδή που μεταφερόμαστε από την προοπτική του παιδιού στην προοπτική του αφηγητή.

Πότε επήγαινε [η μήτηρ] να δέση *μίαν λωρίδα από το φόρεμα* της Αννιώς *επί θαυματουργού* τινος *τόπου*, με την ελπίδα, ότι *θα δεθή και το κακόν μακράν της πασχούσης*, πότε μετέβαινεν εις τας πλησιοχώρους εκκλησίας, των οποίων κατά τύχην ετελείτο η μνήμη, κομίζουσα *λαμπάδα κιτρίνου κηρού, χυμένην ιδίοις αυτής χερσί, και ίσην ακριβώς προς της ασθενούς το ανάστημα.*

Πλην *όλα, όλα* ταύτα *απέβαινον ανωφελή. Η ασθένεια* της πτωχής μας αδελφής *ήτον ανίατος.*

(*έκδ.* 6 / *εγχ.* 129)[38]

Στον αντίποδα, ο «μυθικός» και «ανορθολογικός» κόσμος του ανήλικου Γιωργή-πρωταγωνιστή αποτυπώνεται ανάγλυφα σε εκείνο το κομμάτι της αφήγησης το οποίο αναφέρεται στην πρώτη διανυκτέρευση του παιδιού στην εκκλησία, όπου η πρόσληψη της πραγματικότητας γίνεται, καθαρά, με «παιδική ματιά» (εκτός φυσικά από την εισαγωγή του αφηγητή):

> Ενθυμούμαι ακόμη οποίαν εντύπωσιν έκαμεν επί της παιδικής μου φαντασίας η πρώτη εν τη εκκλησία διανυκτέρευσις.
>
> Το αμυδρόν φως των έμπροσθεν του εικονοστασίου λύχνων, μόλις εξαρκούν να φωτίζη αυτό και τας προ αυτού βαθμίδας, καθίστα το περί ημάς σκότος έτι υποπτότερον και φοβερώτερον, παρά εάν ήμεθα όλως διόλου εις τα σκοτεινά. Οσάκις το φλογίδιον της κανδύλας έτρεμε, μοι εφαίνετο, πως ο Άγιος επί της απέναντι εικόνος ήρχιζε να ζωντανεύη, και εσάλευε, προσπαθών ν' αποσπασθή από τας σανίδας, και καταβή επί του εδάφους, με τα φαρδυά και κόκκινά του φορέματα, με τον στέφανον περί την κεφαλήν, και με τους ατενείς οφθαλμούς επί του ωχρού και απαθούς προσώπου του. Οσάκις πάλιν ο ψυχρός άνεμος εσύριζε διά των υψηλών παραθύρων, σείων θορυβωδώς τας μικράς αυτών υέλους, ενόμιζον, ότι οι περί την εκκλησίαν νεκροί ανερριχώντο τους τοίχους και προσεπάθουν να εισδύσωσιν εις αυτήν. Και τρέμων εκ φρίκης έβλεπον ενίοτε αντικρύ μου ένα σκελετόν, όστις ήπλωνε να θερμάνη τας ασάρκους του χείρας επί του "μαγκαλίου", το οποίον έκαιε προ ημών. (*έκδ.* 7-8 / *εγχ.* 131)

Αλλά τη διάσταση μεταξύ των δύο αυτών θεωρήσεων του κόσμου μπορούμε να την αντιληφθούμε καλύτερα όταν τα δύο «υποκείμενα» (οι δύο υποστάσεις του «εγώ», αφηγηματικό και παιδικό) καλούνται να «κρίνουν» την *ίδια* πραγματικότητα· ας πούμε, την παραμονή για «σαράντα μερόνυχτα» στην εκκλησία προκειμένου να εξαγνιστεί το «δαιμονισμένο» σώμα της άρρωστης Αννιώς. Αντιπαραθέτω τα σχετικά χωρία:

> Ήναπτον πυρ, έφερον νερόν και εσκούπιζα την εκκλησίαν, όταν ήτο καθημερινή. Τας εορτάς και Κυριακάς, κατά τον όρθρον, εχειραγώγουν την αδελφήν μου, να σταθή κάτω από το ευαγγέλιον, το οποίον ανεγίνωσκεν ο λειτουργός από της Ωραίας Πύλης. Κατά την λειτουργίαν, ήπλωνα χαμαί το "χράμι", επί του οποίου έπιπτεν η ασθενής πρόμυτα, διά να περάσουν τα Άγια από επάνω της. Κατά δε την απόλυσιν, έφερον το προσκέφαλόν της ενώπιον της αριστεράς του Ιερού θύρας, διά να γονατίζη επ' αυτού, ώς που να "ξεφορέση ο παππάς επάνω της" και να της σταυρώση το πρόσωπον με την Λόγχην, ψιθυρίζων το «Σταυρωθέντος σου Χριστέ, ανηρέθη η τυραννίς, επατήθη η δύναμις του Εχθρού, κτλ.» (*έκδ.* 8 / *εγχ.* 132)
>
> Έπρεπε λοιπόν να μείνη σαράντα ημερονύκτια εντός της εκκλησίας, προ του αγίου βήματος, ενώπιον της Μητρός του Σωτήρος, εμπεπιστευμένη εις μόνον το έλεος και τους

[38] Στην ίδια αφηγηματική δομή ανήκει, εν κατακλείδι, και η σκηνή της εκκλησίας: «Όταν εξαντλήθηκαν πλέον όλα τα μέσα, και όλα τα ιατρικά εδοκιμάσθησαν, τότε προσήλθομεν εις το έσχατον καταφύγιον […]. Η μήτηρ μου εσήκωσε το μαραμένον κοράσιον εις την αγκάλην της και το έφερεν εις την εκκλησίαν» (*εκδ.* 6 / *εγχ.* 129). Έτσι, σε αυτή τη μακρά αλυσίδα «μαγικών» συνταγών (που σφυροκοπούνται με ρεαλιστικό, δηλαδή ορθολογικό τρόπο από τον αφηγητή διαμέσου των απτών αρνητικών αποτελεσμάτων τους), μπορούμε εύλογα να θεωρήσουμε ότι εντάσσεται, ως ύστατος κρίκος, η «ανθρωποθυσία» που προσφέρει η μάνα στον Θεό προκειμένου να σωθεί η ετοιμοθάνατη κόρη – μια πρακτική, όπως γνωρίζουμε, καλά τεκμηριωμένη από τις έρευνες των ανθρωπολόγων σε αρχέγονες κοινωνίες και εδραιωμένη στη λαϊκή αντίληψη ως η έσχατης μορφή «θεραπεία» (κάθαρση από το μίασμα). Θεραπεία που, βέβαια, είναι επίσης καταδικασμένη σε αποτυχία (αμέσως μετά η Αννιώ πεθαίνει).

> οικτιρμούς αυτών, ίνα σωθή από το σατανικόν πάθος, το οποίον εμφωλεύσαν ήλεθε τόσον αμειλίκτως το τρυφερόν της ζωής αυτής δένδρον.
>
> Σαράντα ημερονύχτια. Διότι μέχρι τοσούτου ειμπορεί να αντισταθή η τρομερά ισχυρογνωμοσύνη των δαιμονίων εις τον αόρατον πόλεμον μεταξύ αυτών και της θείας χάριτος. Μετά την διορίαν ταύτην το κακόν ηττάται και υποχωρεί κατησχυμένον. Και δεν λείπουσι διηγήσεις, καθ' ας οι πάσχοντες αισθάνονται εν τω οργανισμώ των τους τρομερούς σφαδασμούς της τελευταίας μάχης, και βλέπουσι τον εχθρόν αυτών φεύγοντα εν παραδόξω σχήματι, προ πάντων, καθ' ην στιγμήν διαβαίνουσι τα Άγια, ή εκφωνείται το «Μετά φόβου». […] (*έκδ.* 6-7 / *εγχ.* 129-130)

Κάτω από τη φαινομενική ομοιότητα των εκφράσεων, δηλαδή την έντεχνη παράλλαξη της μορφής (πβ. την «κοινή» γλώσσα –καθαρεύουσα– της περιγραφής και, ιδίως, τις τελευταίες φράσεις-ηχώ των δύο παραθεμάτων), δεν είναι δύσκολο, νομίζω, να διακρίνουμε σε ποιο «εγώ» ανήκει η σκοπιά. Είναι προφανές ότι ο μικρός Γιωργής, στο πρώτο παράθεμα, ακολουθεί πιστά το τελετουργικό (που μάλλον, αν κρίνουμε από τον τρόπο που περιγράφεται, τού φαίνεται λίγο σαν παιχνίδι) και είναι πλήρως ταυτισμένος, *εν-σωματωμένος* κυριολεκτικά, στον κόσμο των λαϊκών δοξασιών. Ο ώριμος αφηγητής, από την άλλη, εξιστορεί μεν πιστά τη λαϊκή πίστη, την ανορθολογική «διάγνωση» για το είδος της ασθένειας και τον τρόπο θεραπείας της Αννιώς, αλλά αφήνει να διαφανεί η *ειρωνική του αποστασιοποίηση* απ' αυτήν (όπως υποδηλώνουν οι φράσεις του: «έπρεπε να μείνη εντός της εκκλησίας ίνα σωθή από το σατανικόν πάθος», «σαράντα ημερονύχτια, μέχρι τοσούτου ειμπορεί να αντισταθή η τρομερά ισχυρογνωμοσύνη των δαιμονίων εις τον αόρατον πόλεμον», «μετά την διορίαν ταύτην το κακόν ηττάται και υποχωρεί κατησχυμένον», «οι πάσχοντες αισθάνονται εν τω οργανισμώ των τους τρομερούς σφαδασμούς της τελευταίας μάχης», κ.ο.κ.)

Ένα ακόμη ενδιαφέρον παράδειγμα, για να αντιληφθούμε την απόκλιση αφηγηματικού και παιδικού «εγώ» ως προς την αντίληψη της πραγματικότητας, προσφέρει η εκτίμησή τους για την επίδραση που ασκεί το περιβάλλον του ναού στην άρρωστη Αννιώ. Είναι προφανές πως η θυμική/συναισθηματική «γνωμάτευση»:

> Η ιερότης του τόπου, η θέα των εικόνων, η ευωδία του θυμιάματος επέδρασαν, φαίνεται, ευνοϊκώς επί του μελαγχολικού της πνεύματος. Διότι, ευθύς μετά τας πρώτας στιγμάς, εζωήρευσε και ήρχισε να αστεΐζεται με ημάς (*έκδ.* 7 / *εγχ.* 130)

ανήκει στο παιδί, ενώ η επιστημονική (ιατρική) «γνωμάτευση»:

> Απ' εναντίας, η υγρασία, το ψύχος, το ασύνηθες και, μα το ναι, φρικαλέον των εν τω ναώ διανυκτερεύσεων δεν ήργησαν να επιδράσουν βλαβερώς επί της ασθενούς, της οποίας η κατάστασις ήρχησε να εμπνέη τώρα τους εσχάτους φόβους (*έκδ.* 8-9 / *εγχ.* 132)

ανήκει στον εγγράμματο αφηγητή.[39]

Συγκεφαλαιώνοντας, μπορούμε να υποστηρίξουμε πως στο πρώτο μέρος του αφηγήματος τα σχόλια του αφηγητή, καθώς υπεισέρχονται και διαπλέκονται με τον κόσμο του παιδιού, εσωτερικό και εξωτερικό, δίνουν την (ψευδ)αίσθηση της συμφωνίας, της απόλυτης σύμπνοιας, μα στην πραγματικότητα ρίχνουν ένα πέπλο και σκεπάζουν –συγκαλύπτουν– την ουσιώδη διάσταση απόψεων και κρίσεων που υπάρχει μεταξύ τους ως προς την αποτίμηση της πραγματικότητας. Είναι σαφές ότι, από άποψη «ιδεολογίας», ο μικρός ήρωας ενστερνίζεται

---

[39] Έχει ενδιαφέρον να παρατηρηθεί, αναφορικά με τα παραδείγματα που σχολιάζω εδώ, πως μολονότι αναφέρονται και αποτιμούν το ίδιο γεγονός (ασθένεια Αννιώς, θεραπευτική αγωγή, επενέργεια του ναού στην εξέλιξη της νόσου), είναι και πάλι αφηγηματικά και χωροταξικά [στις σελίδες του κειμένου] διευθετημένα έτσι, ώστε η μεταξύ τους σχέση (θεματική συνάφεια – αξιολογική απόκλιση) να μη γίνεται αντιληπτή αλλά να εμφανίζεται «καμουφλαρισμένη», παραλλαγμένη. Είναι σαν οι προοπτικές αφηγητή – πρωταγωνιστή να «συγχέονται» ώστε να μη μπορεί εύκολα ο αναγνώστης να τις ξεχωρίσει· τουτέστιν, να αναγνωρίσει τη διάσταση των απόψεων και των στάσεων που διαφοροποιούν ριζικά το παιδί-πρωταγωνιστή από τον ενήλικο εαυτό του (το αφηγηματικό του «alter ego»). Έχουμε δηλαδή κι εδώ ένα συγγραφικό «τέχνασμα» που μας παραπέμπει στη γνωστή μας πλέον τεχνική της παράλλαξης, η οποία, ως φαίνεται, στο διήγημα αυτό αποτελεί στοιχείο-κλειδί της μακροδομής του *Αμαρτήματος*.

πλήρως τον κώδικα αξιών, πίστεων και παραδόσεων που συγκροτεί το πολιτισμικό πλαίσιο αναφοράς της μάνας του και του κοινωνικού του περίγυρου, με δυο λόγια: το κοσμοείδωλο των λαϊκών ανθρώπων – αυτό ακριβώς από το οποίο αποστασιοποιείται διακριτικά (ειρωνικά) ο ενήλικος πλέον ήρωας και αφηγητής της ιστορίας, αποτιμώντας το με κριτικό πνεύμα, υπό το πρίσμα της μεταγενέστερης *γνώσης* του ακριβώς (μη ξεχνάμε ότι, εν τω μεταξύ, έχει σπουδάσει και ωριμάσει).

Αλλά και η σύμπνοια μεταξύ των δύο κεντρικών ηρώων της ιστορίας δεν μένει αρραγής· μάλιστα, έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι το πιο απτό, το κατεξοχήν τεκμήριο της κοινής σκοπιάς από την οποία βλέπουν τα πράγματα η δεισιδαίμων-θρησκόληπτη μάνα και ο ανήλικος ήρωας (εννοώ το επανερχόμενο όραμα-εφιάλτη που «βλέπει»/φαντασιώνεται ο μικρός Γιωργής στην εκκλησία) συνάπτεται αφηγηματικά με τη στιγμή και το γεγονός της πλέον ριζικής, ψυχικής ρήξης μεταξύ μητέρας και παιδιού (εννοώ τον *πραγματικό* εφιάλτη που ζει ο μικρός Γιωργής ακούγοντας αθέλητα την αποτρόπαια προσευχή-«ανθρωποθυσία» του από την ίδια τη μητέρα του στην εκκλησία). Πρόκειται δίχως άλλο για ένα γεγονός-σοκ που θραύει ανεπιστρεπτί το κοσμοείδωλο του μικρού αγοριού – ο Γιωργής κυριολεκτικά «χάνει τον κόσμο», όπως «φωτογραφικά» αναπαριστάνεται στο κείμενο (πβ. τις αντιδράσεις του στο άκουσμα της μητρικής παράκλησης, *έκδ.* 9 / *εγχ.* 133):

> Όταν ήκουσα τας λέξεις ταύτας, παγερά φρικίασις διέτρεξε τα νεύρα μου και ήρχησαν τα αυτία μου να βοΐζουν. Δεν ηδυνήθην ν' ακούσω περιπλέον. Καθ' ην δε στιγμήν είδον, ότι η μήτηρ μου, καταβληθείσα υπό φοβεράς αγωνίας, έπιπτεν αδρανής επί των μαρμάρων, εγώ αντί να δράμω προς βοήθειάν της, επωφελήθην την ευκαιρίαν να φύγω εκ της εκκλησίας, τρέχων ως έξαλλος και εκβάλλων κραυγάς, ως εάν ηπείλει να με συλλάβη ορατός αυτός ο Θάνατος

και επομένως, ως τέτοιο, είναι ένα γεγονός που ανοίγει ένα αγεφύρωτο στο εξής χάσμα (όπως φαίνεται ήδη από τη φράση: «εγώ αντί να δράμω προς βοήθειάν της, επωφελήθην την ευκαιρίαν να φύγω») ανάμεσα στη μάνα και στο παιδί· ο Γιωργής ουσιαστικά «αποξενώνεται». Πράγματι, από αυτό το σημείο-μηδέν, που ισοδυναμεί με το "τέλος της αθωότητας", τη βίαιη έξοδο-μετάβαση από τον ανέμελο και ανίδεο κόσμο της παιδικής ηλικίας στον σκληρό και γεμάτο έγνοιες κόσμο της ενηλικίωσης,[40] παρακολουθούμε την προϊούσα αποστασιοποίηση του ήρωα από τη μάνα (και την οπτική της)[41] αλλά και την αποκόλληση του «εγώ» από το «εμείς» (τα αδέλφια),[42] ουσιαστικά δηλαδή την ανάδυση και χειραφέτηση «του εγώ», η

[40] Θυμίζω ότι στα συμπεριληπτικά επεισόδια της ενδιάμεσης αφηγηματικής ζώνης που ακολουθεί, και στα οποία περιγράφεται εν συνόψει η κατάσταση της οικογένειας μετά τον θάνατο της Αννιώς, το βάρος πέφτει στις δυσκολίες και στις αντιξοότητες του αγώνα για επιβίωση, και ίσως δεν είναι τυχαίο (αφηγηματικά αναιτιολόγητο) που και στο αμέσως επόμενο επεισόδιο το οποίο αναφέρεται αναλυτικά στο κείμενο, το πρωθύστερο επεισόδιο του χείμαρρου, ο «δεκαετής» Γιωργής δηλώνει έτοιμος να αναλάβει τις ευθύνες και τις φροντίδες που συνεπάγεται ο ρόλος του -χαμένου- πατέρα.

[41] Έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι στη «συμπεριληπτική» περιγραφή για την κατάσταση της οικογένειας ξεχωρίζει η έμμονη «θαμιστική» αφηγηματική υπενθύμιση της *αποστασιοποίησης* του ήρωα, του Γιωργή, από τα τεκταινόμενα στο μητρικό σπίτι, η οποία εν τέλει θα λάβει και φυσική διάσταση με τον ξενητεμό του. Στην πραγματικότητα, ακολουθείται και εδώ η γνώριμη τακτική της συγκάλυψης που είδαμε και παραπάνω: η «αποξένωση» του ήρωα υπογραμμίζεται μεν στο επίπεδο της αφηγηματικής τεχνικής με την έντεχνη, αντιστικτική χρήση από τον Βιζυηνό της [επί τροχάδην] σύνοψης και της [εμφατικής] επανάληψης, αλλά την ίδια στιγμή δικαιολογείται («σκεπάζεται») από τον αφηγητή, με την αναδρομική δικαιολογία του ξενητεμού. Παραθέτω ενδεικτικές φράσεις: «Ο μεγαλείτερός μου αδελφός ώφειλε να μάθη την τέχνην του πατρός μας […]. Εγώ έμελλον ή μάλλον ήθελον να ξενιτευθώ […]» (*έκδ.* 14 / *εγχ.* 139)· «Ενώ δε μετ' ολίγον χρόνον εγώ μεν επλανώμην νοσταλγών εν τη ξένη, οι δε άλλοι μου αδελφοί εταλαιπωρούντο κακοκοιμωμένοι εις τα εργαστήρια των "μαστόρων", το ξένον κοράσιον εβασίλευεν εις τον οίκον μας, ως εάν ήτον εδικός του» (*έκδ.* 15 / *εγχ.* 140-141)· «Εγώ έλειπον μακράν, πολύ μακράν, και επί πολλά έτη ηγνόουν τί συνέβαινεν εις τον οίκον μας» (*έκδ.* 15 / *εγχ.* 141).

[42] Το βίωμα της «αποξένωσης» αναμφίβολα συναρτάται και υπογραμμίζεται από τη θραύση του «εμείς». Φτάνει να συγκρίνουμε τα δύο «εγώ» που λέγονται στο πρώτο μέρος του αφηγήματος («εγώ και οι άλλοι δύο μου αδελφοί» – «άμα τον έβλεπον εγώ έπρεπε να τρέχω εις τον "μπακάλην"»: *έκδ.* 3, 4 / *εγχ.* 125, 127) με τα «εγώ» που είδαμε μόλις τώρα (στην προηγούμενη σημείωση), κυρίως δε με εκείνο το κοφτό, αδιαφιλονίκητο «εγώ» στη φράση: «Ο Γιωργής ήμην εγώ» (*έκδ.* 16 / *εγχ.* 142), η οποία ανήκει στην ίδια «ενδιάμεση» αφηγηματική

οποία ολοκληρώνεται στα χρόνια της ξενητιάς, που συμπίπτουν με την πλήρη ενηλικίωση του Γιωργή, ήτοι με τη φάση που αποκτά πλήρη συνείδηση του εαυτού του.

Είναι εύλογο να υποθέσουμε –και πράγματι έτσι συμβαίνει– ότι αυτή η προϊούσα αποστασιοποίηση συνεπάγεται μία μεταβολή στην οπτική, στη στάση του ήρωα απέναντι στα πράγματα, η οποία μας επιτρέπει, επίσης βάσιμα, να θεωρήσουμε ότι συγκλίνει και τελικά ταυτίζεται (συμπίπτει) με την οπτική του αφηγητή.[43]

Το ενδιαφέρον όμως, για το ζήτημα που εξετάζουμε, της προοπτικής, βρίσκεται αλλού: σε αυτό το δεύτερο μέρος του αφηγήματος, που καλύπτεται από το παρόν του ενήλικα ήρωα (και τον ενεστώτα της αφήγησης), το σημαντικότερο επεισόδιο που λαμβάνει χώρα, όπως είπαμε, είναι η εξομολόγηση της μάνας στον γιο της (και στον Πατριάρχη), η αποκάλυψη του αινίγματος, δηλαδή, αναφορικά με «το αμάρτημα της μητρός». Εκ πρώτης όψεως, φαίνεται πως ο ήρωας *πείθει* τη μάνα του να υιοθετήσει τη δική του οπτική γωνία, τον ορθολογικό τρόπο με τον οποίο αυτός πλέον, ένας πολυταξιδεμένος και «διαβασμένος» άνθρωπος, κρίνει και εκτιμά τα πράγματα:

> Αφ' ης στιγμής έμαθον την θλιβεράν της ιστορίαν, συνεκέντρωσα όλην μου την προσοχήν εις το πώς ν' ανακουφίσω την καρδίαν της, προσπαθών να παραστήσω εις αυτήν αφ' ενός μεν το απρομελέτητον και αβούλητον του αμαρτήματος, αφ' ετέρου δε την άκραν του Θεού ευσπλαχνίαν, την δικαιοσύνην αυτού, ήτις δεν ανταποδίδει ίσα αντί ίσων, αλλά κρίνει κατά τους διαλογισμούς και τας προθέσεις μας. (*έκδ.* 25-26 / *εγχ.* 152)

Η εντύπωση αυτή, μάλιστα, επιτείνεται από το γεγονός ότι ο αφηγητής επαναλαμβάνει δύο φορές, και δη με αύξουσα βεβαιότητα, τη «μεταστροφή» της μητρός· την πρώτη φορά αναφέρεται στο αποτέλεσμα της δικής του πειθούς:

> Και υπήρξε καιρός καθ' ον επίστευον, ότι αι προσπάθειαί μου δεν έμειναν ανεπιτυχείς
> [η φράση αποτελεί συνέχεια του παραθέματος που προηγήθηκε]

τη δεύτερη φορά αναφέρεται στην άσκηση της πειθούς του Πατριάρχη:

> Η εξομολόγησις διήρκεσε πολλήν ώραν και εκ των νευμάτων και εκ των ρημάτων του Πατριάρχου εννόησα, ότι εχρειάσθη να διαθέση όλην την δύναμιν της απλής και ευλήπτου ρητορικής του, όπως επιφέρη το ποθητόν αποτέλεσμα.
>
> Η χαρά μου ήτον απερίγραπτος. Η μήτηρ μου απεχαιρέτησε τον γεραρόν Ποιμενάρχην μετ' ειλικρινούς ευγνωμοσύνης και εξήλθε των Πατριαρχείων τόσον ευχαριστημένη, τόσον ελαφρά, ως εάν ήρθη από της καρδίας αυτής μία μεγάλη μυλόπετρα. (*έκδ.* 26 / *εγχ.* 153)

Αλλά, και πάλι, η εντύπωση είναι φαινομενική, ψευδαισθητική, αποκύημα μιας «παράλλαξης»: η μάνα *κάνει* ότι πείστηκε, στην πραγματικότητα όμως η οπτική της, η ερμηνεία που δίνει στα γεγονότα βρίσκεται ακόμη και τώρα, ακόμη και μετά τη λυτρωτική -υποτίθεται- διαδικασία της εξομολόγησης (και μάλιστα εις διπλούν: και στον εκπρόσωπο της κοσμικής αυθεντίας, τον «διαβασμένο» γιο, και στον εκπρόσωπο της θρησκευτικής αυθεντίας, τον Πατριάρχη, ήτοι *στην τομή*, "στο μέσον της οδού μεταξύ θείας και ανθρωπίνης συγχωρήσεως", για να παραφράσω τον αφηγητή μιας άλλης «φόνισσας»), η οπτική αυτή λοιπόν βρίσκεται όχι σε σύγκλιση αλλά σε πλήρη αντιδιαστολή με την οπτική, την αντίληψη, την κρίση του έτερου

ζώνη, για να καταλάβουμε τη ριζική διαφορά ανάμεσα σε ένα «διευρυμένο εγώ» (που στην ουσία συγχέεται και υποκαθιστά ένα «εμείς»: στη θέση του μικρού Γιωργή μπορεί να ήταν οποιοδήποτε από τα αδέλφια) και σε ένα «αυτονομημένο εγώ», πλήρως διαχωρισμένο ως υποκείμενο, ως συνείδηση από τους «άλλους». Η θραύση του «εμείς» τονίζεται και από τις αντιθέσεις που επιπολάζουν σε αυτό το τμήμα του αφηγήματος: τα αδέλφια έμειναν ≠ εγώ έφυγα· τα αδέλφια έγιναν χειρώνακτες ≠ εγώ σπούδασα· τα αδέλφια, παρά τις διαμαρτυρίες τους, φρόντιζαν τη μάνα και την υιοθετημένη κόρη ≠ εγώ ούτε φωνή ούτε ακρόαση, καμιά βοήθεια· η μάνα απαξίωσε τα αδέλφια ≠ περίμενε εμένα για να συντηρήσω αυτήν και την ψυχοκόρη της κ.ο.κ.

[43] Το πράγμα επικυρώνεται μέσα στο αφήγημα· το «παρόν» του ενήλικα ήρωα τείνει να συμπέσει, και τελικά συμπίπτει με το «παρόν» της αφήγησης (ακριβέστερα, του εγώ-που-αφηγείται), όπως δείχνει η αλυσίδα των χρονικών προσδιορισμών που μας οδηγούν βαθμηδόν στον ενεστώτα της αφήγησης: *τώρα – εικοσιοκτώ τώρα έτη – μετά δύο ετών* (*έκδ.* 25-26 / *εγχ.* 152).

πρωταγωνιστή-αφηγητή· ο γιος της μπορεί πλέον, με τη στερνή του γνώση, να συμμερίζεται το δράμα της, ως ένας «τρίτος» βέβαια (όπως ο Πατριάρχης), η ίδια όμως, αν κρίνουμε από τις τελευταίες της κουβέντες στο αφήγημα, δεν συγχωρεί –δεν θα συγχωρέσει ποτέ– τον εαυτό της.

> – Καλός άνθρωπος, τη είπον, αυτός ο Πατριάρχης. Ορίστε! Τώρα πια πιστεύω, ότι ήλθεν η καρδιά σου στον τόπον της. […]
> – Τι να σε πω, παιδί μου! απήντησε τότε σύννους καθώς ήτον· ο Πατριάρχης είναι σοφός και άγιος άνθρωπος. Γνωρίζει όλαις ταις βουλαίς και τα θελήματα του Θεού, και συγχωρνά ταις αμαρτίαις όλου του κόσμου. Μα, τι να σε πω! Είναι καλόγερος. Δεν έκαμε παιδιά, για να μπορή να γνωρίση, τι πράγμα είναι το να σκοτώση κανείς το ίδιο το παιδί του!» (*έκδ.* 27 / *εγχ.* 153)

<u>Συμπεράσματα</u>

Είναι νομίζω φανερό απ' όσα προηγήθηκαν πως τούτο το αυτοαναφορικό διήγημα του Βιζυηνού, περισσότερο από αφήγηση «γεγονότων» και «λέξεων», συνιστά μια αφήγηση «αισθημάτων» και «σκέψεων», του *αντίκτυπου* δηλαδή των γεγονότων και των λέξεων *στην ψυχή*.[44] Ακόμη καλύτερα, αποτελεί τη «δραματική αναπαράσταση» (και με τις δυο έννοιες του όρου, θεατρική και ψυχολογική) *τραυματικών* γεγονότων και *τραυματικών* λέξεων που λαμβάνουν χώρα στο περιβάλλον μιας οικογένειας και «ανακλώνται» στην εσωτερική ζωή, σημαδεύοντας την ατομική-ψυχική εμπειρία των μελών της. Υπό αυτούς τους όρους, θα λέγαμε ότι το *Αμάρτημα* συνιστά ένα οικογενειακό «δράμα», ένα «ψυχόδραμα».[45]

Τα πρόσωπα που πρωταγωνιστούν σε αυτό το οικογενειακό δράμα, σε αυτό το ψυχόδραμα, αν και δεμένα με συγγένεια «πρώτου βαθμού» (τον πιο στενό δεσμό που θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί), στην πραγματικότητα *δεν* επικοινωνούν, μονολογούν· *δεν* σχετίζονται, αποκλείουν το ένα το άλλο· *δεν* συνυπάρχουν, ζουν περίκλειστα στη μονήρη σιωπή τους.[46]

Δεν πρόκειται για μεμονωμένη διαπίστωση. Το διήγημα αυτό, απ' όποια άποψη κι αν το είδαμε, σε όποιο επίπεδο κι αν το εξετάσαμε (αφηγηματική διευθέτηση των επεισοδίων της ιστορίας, σχέση βιωματικής αλήθειας και αφηγηματικής αλήθειας, σχέση μεταξύ των προσώπων, συνάφεια μεταξύ του εγώ-πρωταγωνιστή και του εγώ-αφηγητή, αναπαράσταση του λόγου, εστίαση/αξιολογική σκοπιά), μας προβάλλει ξανά και ξανά την ίδια βασική δομή –μία «δομή βάθους» επομένως–, που είναι η *αντίθεση*· εννοώ, πιο συγκεκριμένα, την (αγεφύρωτη) αντίθεση ανάμεσα στο «*είναι*» και στο «*φαίνεσθαι*», το ψυχολογικό υπόβαθρο της οποίας ανάγεται σε ένα βίωμα κοινό για όλα τα «εγώ» που συμμετέχουν σε αυτό το δράμα, γίνεται όμως εμφανέστερο στους δύο «ομιλούντες» πρωταγωνιστές-αφηγητές, τη μάνα και τον Γιωργή, και το οποίο θα όριζα με το όνομα: **«συναίσθηση της (ανέκκλητης) διαφοράς»**.

Σε αφηγηματικό επίπεδο, το υπαρξιακό αυτό βίωμα, της ***διαφοράς***, παρουσιάζεται με κλιμακούμενη δραματική ένταση και ψυχολογική εμβάθυνση: ως *χρονική απόσταση* (μεταξύ του εγώ-που-*τώρα*-αφηγείται και του εγώ-που-*τότε*-βίωσε, είτε πρόκειται για τον Γιωργή είτε για τη μητέρα), ως *υπαρξιακή απόσχιση* (του γιου από τη μάνα /και τα αδέλφια,

---

[44] Και προφανώς, η παρατήρηση ισχύει για όλα τα «αυτοαναφορικά», με την έννοια που τα ορίσαμε παραπάνω, διηγήματα αυτού του ευαίσθητου παρατηρητή-καταγραφέα της εσωτερικής ζωής· του ρεαλιστή «με τη βαθύτερη έννοια του όρου», καταπώς θά 'λεγε ο Ντοστογιέφκσι.

[45] Τον «δραματικό» χαρακτήρα του πεζογραφικού έργου του Βιζυηνού διέκρινε πρώτος ο κριτικός νους του Παλαμά (βλ. «Εισαγωγή» στην έκδ. Μουλλά, σ. ϊα΄ – ο ίδιος ο επιμελητής μιλάει για «σκηνική αφήγηση», *passim*). Σε ό,τι αφορά ειδικότερα την «εκλεκτική συγγένεια» του Βιζυηνού με το ψυχολογικό θέατρο του Ίψεν (στον οποίο ο συγγραφέας είχε αφιερώσει το 1892 ειδική μελέτη, δημοσιευμένη σε δύο συνέχειες στην *Εικονογραφημένη Εστία*), την πιο πρόσφατη αναφορά εντόπισα στο άρθρο του Λάκη Παπαστάθη, «Τα κείμενα που οδήγησαν στο "Μόνον της ζωής του ταξείδιον"», *Ελευθεροτυπία* - ένθετο «Βιβλιοθήκη», τχ. 405 (26 Μαΐου 2006), σσ. 20-22.

[46] Οι αναλογίες με το ψυχόδραμα του Ίψεν είναι κάτι περισσότερο από προφανείς. Χαρακτηριστική θεωρώ επίσης μια παρατήρηση του Μουλλά, που θα επικυρωθεί στη συνέχεια, ότι δηλαδή το *Αμάρτημα* αποτελεί «ένα από τα τυπικότερα δείγματα αυτού που η φροϋδική θεωρία ονόμασε "οικογενειακό μυθιστόρημα των νευρωτικών"» (*ό.π.*, σ. ρς΄).

της μάνας από τον περίγυρο /και τον πατέρα [τα αρσενικά μέλη της οικογένειας συνολικά], κοντολογίς: του «εγώ» από το «εμείς» ή τον «άλλο» εν γένει), και κορυφώνεται, εν τέλει, ως «σχάση του εγώ»: ως συγκεκαλυμμένη μεν αλλά ανεξάλειπτη *ενδοψυχική* τομή (διάσπαση) ανάμεσα στο ενσυνείδητο κομμάτι του εαυτού, το «εγώ» –όπως το ενσαρκώνει η «κόσμια» εξωτερική συμπεριφορά των δρώντων προσώπων και το εκφράζει η αφηγηματική φωνή αμφοτέρων που «κρίνει» (τουτέστιν *αυτο*λογοκρίνει και εκλογικεύει) το βίωμα–, και στο ασυνείδητο κομμάτι του εαυτού, το «αυτό»-id, όπως το εκφράζει/ενσαρκώνει η εσωτερική «θυμική» αλήθεια των προσώπων· η στάση και οι αντιδράσεις τους όταν «χάνουν τα μυαλά» τους.

Αναφέρομαι, εν ολίγοις, στην πανταχού παρούσα στο αφήγημα συγκρουσιακή σχέση ανάμεσα στην *πραγματική* ψυχική κατάσταση των προσώπων (τον εσωτερικό σπαραγμό, την ενοχή, την απόρριψη, τον θυμό, την απελπισία) και στο *ευπρεπώς φέρεσθαι* και *φαίνεσθαι* που επιβάλλει στα πρόσωπα με σιδηρά πυγμή το «Υπερεγώ», τουτέστιν ο πανίσχυρος άγραφος κώδικας της οικογένειας, της κοινωνίας: στον μικρό ήρωα και στα αδέλφια του, «το υιικόν σέβας […] και η αυθεντεία της μητρός» (*έκδ.* 16 / *εγχ.* 141), στη μάνα και στον πατέρα η καταλαλιά «του κόσμου», της γειτονιάς, της εκκλησίας, η οποία «ρυθμίζει» την έκφραση του πένθους και του πάθους τους, ουσιαστικά: *σκεπάζει* (φιμώνει) την κραυγή του υποσυνείδητου.[47]

Δεν είναι δύσκολο επομένως να αντιληφθούμε, με βάση την παραπάνω περιγραφή, ότι πρόκειται πράγματι για ένα βίωμα ***ανέκκλητης*** διαφοράς, ένα βίωμα τόσο ριζικό, τόσο βαθιά εσωτερικευμένο και αμετάδοτο («ακοινώνητο»), που δικαιολογεί απόλυτα γιατί, σε ένα αφήγημα που κατακλύζεται από «φωνές», ενδόμυχες και μη, τον τελικό λόγο, κυριολεκτικά, έχει η σιωπή, η βουβή ερημία των προσώπων: «η μήτηρ μου δεν απεκρίθη»… «και εγώ εσιώπησα» (*εκδ.* 26, 27 / *εγχ.* 153). Ερημία και σιωπή τις οποίες επιβάλλει, εδώ, η αγιάτρευτη πληγή ενός ψυχολογικού τραύματος *διαμπερούς* –με διπλή όψη εννοώ– και εσαεί *παρόντος* στον ψυχολογικό χρόνο των προσώπων: του «αμαρτήματος της μητρός μου».[48]

© Αφροδίτη Αθανασοπούλου

---

[47] Αξίζει να δει κανείς όλο το κείμενο των σελίδων 13-14 *έκδ.* / 138-139 *εγχ.*, καθώς και εκείνο των σελίδων 23-24 *έκδ.* / 149-150 *εγχ.*, για να διαπιστώσει εν εκτάσει την αφόρητη πίεση που ασκεί ο «κοινωνικός έλεγχος» επί της «φυσικής» συμπεριφοράς και του ψυχισμού των δύο προσώπων, της μάνας και του πατέρα. Σταχυολογώ τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα: «Το πλάκωσες, γυναίκα, το παιδί μου! – είπεν ο πατέρας […]. Τότε άρχησα εγώ να κλαίγω στα δυνατά και να ξεφωνίζω. Μα ο πατέρας σου έβαλε το χέρι του στο στόμα μου και – Σους! με είπε. Τι φωνάζεις έτσι, βρε βώδι; […] Θέλεις να ξεσηκώσης τη γειτονιά, να πη ο κόσμος πως εμέθυσες κ' επλάκωσες το παιδί σου; Και είχε δίκηο, που ν' αγιάσουν τα χώματα που κοίτεται! Γιατί, αν το μάθαινεν ο κόσμος, έπρεπε να σχίσω τη γη να έμβω μέσα από το κακό μου» (*έκδ.* 23 / *εγχ.* 149)· «Πολλοί είχον κατηγορήσει την μητέρα μου, ότι ενώ αι ξέναι γυναίκες εθρήνουν μεγαλοφώνως επί του νεκρού του πατρός μου, εκείνη μόνη έχυνεν άφθονα, πλην σιγηλά δάκρυα. Η δυστυχής το έκαμνεν εκ φόβου μήπως παρεξηγηθή, μήπως παραβή τα όρια της εις τας νέας ανήκουσας σεμνότητος»· μα «όταν απέθανεν η αδελφή μας, ούτε εσκέφθη καν […] τι θα ειπή ο κόσμος διά τους σπαραξικαρδίους της θρήνους. […] – Θα χάση τον νουν της – εψιθύριζον οι βλέποντες αυτήν κεκλιμένην και θρηνούσαν μεταξύ των τάφων της αδελφής [της δεύτερης Αννιώς] και του πατρός μας. – Θα τα αφήση μέσ' στους πέντε δρόμους· – έλεγον οι συναντώντες ημάς καθ' οδόν, εγκαταλελειμμένα και απεριποίητα. Και εχρειάσθη καιρός, εχρειάσθησαν αι νουθεσίαι και επιπλήξεις της εκκλησίας, όπως συνέλθη εις εαυτήν και ενθυμηθή τα επιζώντα τέκνα της, και αναλάβη τα οικιακά της καθήκοντα» (*έκδ.* 13 / *εγχ.* 138)· έτσι, η μητέρα «εμετρίασεν, ή κυρίως ειπείν, συνεκάλυψε το πένθος της» (*έκδ.* 14 / *εγχ.* 139).

[48] Είναι πράγματι εντυπωσιακό πόσο κοντά στο μεδούλι της ψυχαναλυτικής θεωρίας βρίσκεται αυτό το αφήγημα, πρωτοδημοσιευμένο το 1883, ενός συγγραφέα ο οποίος, όπως ξέρουμε από τη βιογραφία του (νά ένα «αυτοβιογραφικό» στοιχείο αφηγηματολογικά χρήσιμο), έκανε σπουδές φιλοσοφίας και ψυχολογίας στην Κεντρική Ευρώπη, τουτέστιν στον χώρο *και* στον χρόνο ζύμωσης τέτοιων ρηξικέλευθων ιδεών για την έρευνα του ανθρώπινου ψυχισμού. Για τις «κομβικές» σπουδές του Βιζυηνού στη Γερμανία, γύρω στα 1880, «όταν η ιατρική και η φιλοσοφία [και η αισθητική] σμίγουν με την ψυχολογία», και η ψυχολογία «κατακλύζει τα πάντα (φυσικά και την πεζογραφία) με τρόπο κυριαρχικό», καθώς και για τη βασική τριάδα των δασκάλων του (Lotze, Wundt, Zeller) βλ. τον Πίνακα που προτάσσεται στην έκδοση Μουλλά και, αναλυτικά, την «Εισαγωγή» του επιμελητή, σσ. οζ΄-οθ΄. Αλλά το βιοεργογραφικό δεδομένο με την πιο κρίσιμη αξία, το πιο διαφωτιστικό θέλω να πω για το θέμα που εξετάζουμε, είναι ότι «στο επίκεντρο των ενδιαφερόντων [του Βιζυηνού]», όπως σημειώνει ο Μουλλάς (οη΄-οθ΄), βρίσκεται «ο κόσμος του παιδιού» – με μια συνέπεια που μοιάζει με *εμμονή*· αναφέρω ενδεικτικά, ως προεξαγγελτικό παράδειγμα και «σήμα», το θέμα της διδακτορικής διατριβής του: *Das Kinderspiel in Bezug auf Psychologie und Pädagogik* (Λειψία 1881).